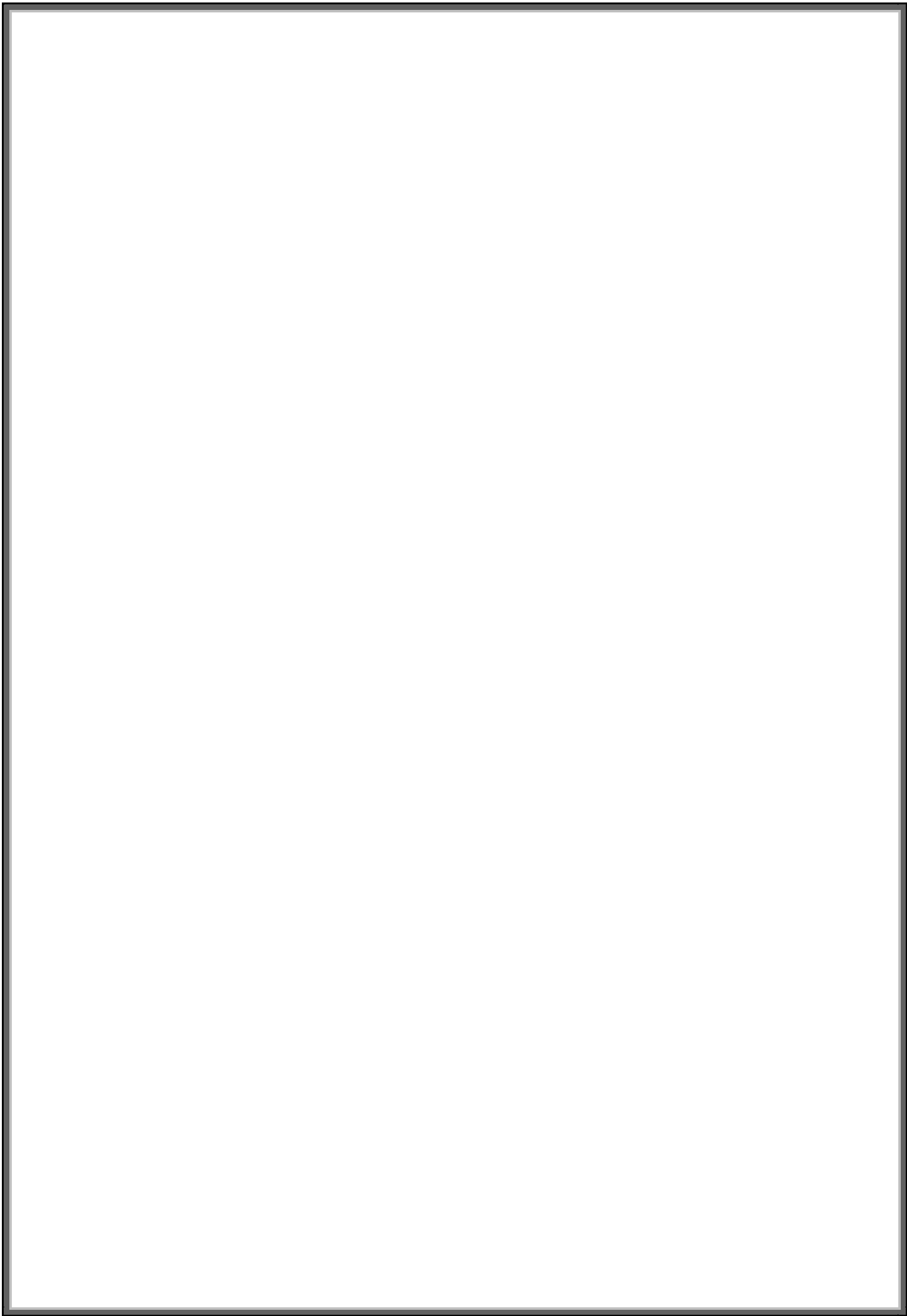

חידושי תורה ופנינים
עובדות והנהגות
ממו"ר מרן ראש הישיבה
רבי חיים שלמה ליבוביץ זצוק"ל

שבועות תשע"ו

חידושי תורה ופנינים
עובדות והנהגות
ששמענו מפי מו"ר מרן ראש הישיבה
רבי חיים שלמה ליבוביץ זצוק"ל

(בשנים האחרונות תשע"ג-ע"ה)

שבועות תשע"ו

נ.ב. העובדות הם עוד חלק מהעובדות ששמענו שנכתבו לע"ע
ללא עריכה והגהה ובאופן לא מסודר ועוד חזון למועד בעז"ת.
ויש לציין שחלק מהעובדות לא נכתבו מיד בסמוך לאמירתם,
ויתכן שאינם מדויקים, והאחריות על הכותבים בלבד.

ובקשתנו שטוחה שמי שיש בידו, דברים ממו"ר הן בהלכה הן באגדה הן עובדות על רבותינו, שישלחם אלינו, ויהיה
לתועלת הרבים

ניתן להשיג בבית רבינו זצוק"ל רח' מאה שערים 19 ירושלים

וכן ניתן להשיג בטל:

ירושלים 0527139345 - 0527121939

בני ברק 0527122073

ארה"ב ליקווד 7325032329

<0779101352@okmail.co.il

תוכן ענינים

בגדרי מצות ת"ת

א. בגדר חיוב מצות ת"ת

ב. לימוד שאר חכמות בקביעות לצורך פרנסה, ובדין איסור ביטול תורה

ג. לימוד חכמת יונית לצורך פרנסה אם יש בזה גם משום איסור ביטול תורה

הערות בהל' ת"ת

ד. בדברי השנו"א בריש פאה במצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים אם לא קרא קר"ש בשחרית וערבית

ד. בדין ושננתם שהי' דברי תורה מחודדין וכו'

ה. ברכת התורה בקטן שהגדיל

ו. ברכת התורה ע"י ברכת אהבה רבה

עניני חג השבועות

ז. כפה הר כגיגית

ח. בגדר הערבות של עם ישראל

ט. ויחן שם ישראל נגד ההר

י"ב. חג מתן תורתנו

י"א. קריאת עשרת הדברות בטעם התחתון ובטעם העליון

ליקוט דברים שאמר מו"ר בענין לימוד ויגיעת התורה לפני בני הישיבה

י"ב. אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה

י"ג. יגעת ומצאת תאמין לא יגעת ומצאת אל תאמין

י"ד. שאיפות

ט"ו. שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב

ט"ז. כתבם על לוח ליבך

י"ז. ותן חלקנו בתורתך

י"ח. כי הם חיינו

י"ט. הויות אביי ורבא דבר קטן

כ. שבת בבית ה'

כ"א. מסורת התורה – רב ותלמיד

כ"ב. השפעת התורה

כ"ג. כי לקח טוב נתתי לכם אל תעזבו

עובדות והנהגות

בגדרי מצות ת"ת

בחיוב מצות ת"ת¹

א. בגמ' בנדרים (דף ח' ע"א) איתא האומר אשכים ואשנה פרק זה אשנה מסכתא זו, נדר גדול נדר לאלהי ישראל, ופריך והלא מושבע ועומד הוא, ואין שבועה חלה על שבועה וכו', ומשני הא קמ"ל כיון דאי בעי פטר נפשיה בקרית שמע שחרית וערבית, משום הכי חייל שבועה עליה ע"כ. והראשונים הקשו דאיך אפש"ל דאי בעי פטר נפשיה בקר"ש שחרית וערבית, והרי חייב אדם ללמוד כל היום וכל הלילה כמו דאי' בגמ' במנחות דף צ"ט, והר"ן הוסיף עוד להקשות ממה דאיתא בפ"ק דקדושין, ת"ר ושננתם שיהו דברי תורה מחודדין בפ"ך שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו וכו', וק"ש שחרית וערבית לא סגי להכי.

והנה הריטב"א פ' בביאור תי' הגמ' דאי בעי פטר נפשיה בקר"ש שחרית וערבית, דהיינו באופן שצריך להתעסק לצורך פרנסתו דבכה"ג יש לו היתר מקרא דואספת דגניך דאינו חייב ללמוד כל היום אלא נפטר בקר"ש שחרית וערבית, ולכך חלה השבועה כיון שמוסיפה חיוב יותר ממה שחייב משום מצות ת"ת.

אבל הר"ן פירש שם באופ"א, וז"ל דאה"נ דלאו דווקא דבהכי מיפטר שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו, אלא מכאן נראה לי ראייה למה שכתבתי בפרק שבועות שתיים בתרא דכל מידי דאתא מדרשא אף על פי שהוא מן התורה כיון דליתיה מפורש בקרא בהדיא שבועה חלה עליו, והכא הכי קאמרינן כיון דאי בעי פטר נפשיה ממאי דכתיב בקרא בהדיא דהיינו בשכבך ובקומך בקרית שמע שחרית וערבית מש"ה חלה שבועה עליה לגמרי.

וכוונתו, דבשבועות ייסד הר"ן לגבי הנשבע שלא לאכול חצי שיעור, דלא הוי בכלל נשבע לקיים את המצוה, כיון דאין כתוב בתורה מפורש שלא לאכול חצי שיעור, ורק מרבינן ליה מדרשא דכל חלב, וממילא לא חשיב מושבע ועומד מהר סיני ע"ז, וממילא ה"ה הכא חלה השבועה דלא כתיבא בהדיא בקרא דחייב ללמוד כל היום אלא ילפינן לה רק מהדרשא של ושננתם.

והנה היה פשוט להגר"ד, דאין כוונת הר"ן לחדש, שכל דבר שלא כתוב להדיא אלא נלמד מדרשא אין בזה הדין דאין שבועה חלה על דבר מצוה, דהרי הרבה מצות לא כתובים בהדיא ולא שמענו דיהיה בזה הדין דאין שבועה חלה על שבועה, אלא הוא דין מסוים בחצי שיעור דכיון שאינו עובר על עבירה שלימה חל שבועה ע"ז, וכמו כן גם המצוה ללמוד כל היום וכל הלילה, דמי למצוה דחצי שיעור דאינו עובר על עבירה שלימה במה שאינו לומד כל היום. ותמה ע"ז דמה זה דומה לחצי שיעור, והרי בחיוב תלמוד תורה כל רגע ורגע הוא חיוב בפנ"ע ללמוד, ומה זה שייך לחצי שיעור.

ב. ובברכ"ש (קידושין סי' כ"ז) הקשה עוד על מה שמנה התנא במתני' בריש פאה בכלל אלו דברים שאין להם שיעור, תלמוד תורה, וקשה דמאי טעמא תלמוד תורה חשיבא מצוה שאין לה שיעור, והרי כל רגע ורגע שלומד הוא מצוה בפני עצמה, ואין שייכות בין הרגע הקודם שלמד למה שלומד עכשיו, ומצוה שאין לה שיעור היינו כגון ביכורים דמצות ביכורים בין אם מוסיף בין אם ממעט הוא מצוה אחת, ורק שיכול להגדיל המצוה, וזה נחשב דבר שאין לו שיעור דיכול להגדיל המצוה או למעט במצוה, אבל תלמוד תורה כשלומד יותר או פחות אין זה שיעור במצוה, אלא זה עוד

¹ שיעור זה נאמר בשעת הקמת מציבה על קברו של בעל הברכת שמואל זצ"ל בה' כסליו תשע"ה בעיר וילנא. ובתחילת השיעור הקדים, שהגר"ד שלח לרשכבה"ג מרן ר' חיים עוזר זצ"ל שיעבור על חידושים אלו לפני שידפיס, ואח"כ שלח את אחינו ר' חיים שלום ליבוביץ שיקח את זה בחזרה ממנו, ורח"ע אמר לו שהוא רוצה שישאר אצלו עוד כמה ימים, שזה דברים עמוקים והוא צריך עוד לעמול ולהבינם.

מצוה שכל רגע חייב ללמוד, ודומה לציצית דבוודאי לא נחשב מצוה שאין לה שיעור, כיון שכל רגע ורגע יש לו מחייב בפני עצמו להטיל ציצית, ולכאור' ה"ה מצות ת"ת כל רגע ורגע הוא חיוב מצוה בפנ"ע, וצ"ע א"כ אמאי קרי ליה אין להם שיעור.

ג. וכ' הברכ"ש דע"כ מבואר מזה, דמה דמבואר בגמ' בנדירים ובמנחות דיש חיוב ללמוד פרק אחד בשחרית וערבית וילפינן לה מהקרא דבשכבך ובקומך כמש"כ הר"ן, ומה דיש עוד דין דחייב ללמוד כל היום או מקרא דלא ימוש ספר התורה מפיו והגית בו יומם ולילה כדמבואר בגמ' במנחות, או מקרא דושננתם לבניך שיהיו דברי תורה מחודדין בפיו כמש"כ הר"ן, אין זה שני דינים נפרדים וב' מצות נפרדות, אלא הכל הוא מצוה אחת, דהדין דלא ימוש ודשננתם דחייב ללמוד כל היום, הוא דין במצוה דבשכבך ובקומך, דנתחייב בשעת קימה ללמוד כל היום ובשעת שכיבה ללמוד כל הלילה, והוא חיוב אחד ולא הוא כציצית דכל רגע ורגע הוא מצוה בפנ"ע, אלא הוא חיוב אחד שנתחייב בשעת קימה ללמוד כל היום ובעשת שכיבה ללמוד כל הלילה, אולם אין הדין בזה שווה לכולם, [כדמבואר בדברי הגר"א בשנו"א בפאה], דבאם צריך להפסיק מת"ת בשביל מצוה שא"א לעשותה ביד אחרים או צריך להתעסק לצורך פרנסה נפטר במצות ת"ת ע"י מה שקרא קר"ש בשחרית וערבית, אולם באופן שאין צריך להפסיק אז חייב ללמוד כל היום וכל הלילה ולא נפטר מה שקרא פרק אחד בשחרית ופרק אחד בערבית [ועי' בשנו"א שם דילפינן לה מקרא דוהגית].

ולפי"ז הגדר בההיתר לבטל תורה לצורך פרנסה או להפסיק למצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים, אינה דהפרנסה או המצוה האחרת דוחה את האיסור של תלמוד תורה, אלא הביאור הוא דבאופן זה שצריך לעסוק לפרנסתו או לעסוק במצוה, נעמד החיוב של הבשכבך ובקומך שלו רק ללמוד בזמן שנשאר לו וממילא נפטר מחובת ת"ת ע"י קר"ש של שחרית וערבית. ונמצא לפי"ז דההיתר של ואספת דגניך אין מתיר לו שלא לקיים כלל מצות ת"ת, כי אם רק שבאופן זה החיוב של הבשכבך ובקומך מתקיים ע"י הק"ש.

ומעתה מבואר היטב מה שמנה התנא למצות תלמוד תורה כמצוה שאין בה שיעור, והקשינו דלמה נחשבת מצוה ת"ת למצוה שאין בה שיעור והרי כל רגע ורגע יש מחייב לעצמו ללמוד, אבל להמתבאר נ"חא, דאין זה כן דכל רגע ורגע יש לה מחייב בפני עצמו ללמוד, אלא דיש מחייב אחד ללמוד ביום וללמוד בלילה, ורק דאין לו שיעור דבאופן שצריך להתעסק לצורך פרנסה מקיים המצוה ע"י תיבה אחת, ובאופן שא"צ לעסוק לפרנסה חייב ללמוד כל היום,

ד. ובברכ"ש כ' דכן מבואר בשנות אליהו, דכ' על הא דתנן במתני' דת"ת אין לה שיעור, היינו דאין לו שיעור למעלה ואין לו שיעור למטה, ופי' דאין לו שיעור למטה היינו דלפעמים דצריך להפסיק למצוה או לדרך ארץ נפטר בתיבה אחת וכאלו קיים והגית בה וכו', ואין לו שיעור למעלה היינו דבאופן שאין צריך להפסיק למצוה או לדרך ארץ חייב ללמוד כל היום משום קרא דוהגית, הרי מבואר כנ"ל דחיוב מצות ת"ת הוא "חיוב אחד" ורק "דשיעור" חיוב המצוה מתחלק, דבאופן שא"צ לעסוק לפרנסה דינו "דאין לו שיעור למעלה" וחייב להגדיל המצוה וחייב ללמוד כל היום, ובאופן דצריך להתעסק לצורך פרנסה דינו "דאין לו שיעור למטה" ונפטר בתיבה אחת וקיים כל החיוב דת"ת.

אולם צריך להוסיף בזה עוד, דהנה הגר"א שם כ' דמה דהתנא בא לומר דאין שיעור למטה הוא, שחייב אדם לחבב את התורה, שמזה דלפעמים גם ע"י תיבה אחת בשחרית ותיבה אחת בערבית יכול לקיים המצוה, רואים כמה גדולה מצות ת"ת שכל תיבה ותיבה הוא קיום מצוה, ולכאור' לפמש"נ דאין כל רגע ורגע חיוב בפני עצמו, אלא זה תוספת בחיוב של בשכבך ובקומך למה כתב הגר"א דמקיים מצוה בכל תיבה ותיבה.

אבל לא קשיא, דמה שנתבאר דחיוב ת"ת לעולם הוא חיוב אחד הוא רק במה שנוגע לדין "החיוב" של ת"ת, דהחיוב של ת"ת הוא חיוב אחד ואין כל רגע ורגע חיוב בפנ"ע, אבל מ"מ בנוגע "לקיום המצוה" של ת"ת, כל תיבה ותיבה הוי קיום מצוה בפנ"ע, וזה הוכיח הגר"א ממה דלפעמים אין שיעור למטה דנפטר ע"י תיבה אחת הרי בהכרח דכל תיבה ותיבה הוא קיום מצוה בפנ"ע.

ומעתה יש לבאר גם מה שכתב הר"ן דשבועה חלה על קיום מצות ת"ת, כיון שהחיוב ללמוד כל היום נלמד רק מדרשא, ודימה למה ששבועה חלה על חצי שיעור, ותמהנו ע"ז, דאין זה דומה לחצי שיעור דבת"ת כל רגע ורגע הוי מצוה בפנ"ע.

אבל למבואר נחא, דחיוב ת"ת ללמוד כל היום אין זה עוד מצוה, אלא הוא רק תוספת בחיוב של המצוה של בשכבך ובקומך, והכל הוא חיוב אחד, וא"כ אם רק קרא קר"ש בשחרית וערבית ולא למד כל היום, לא ביטל את כל גוף החיוב של מצות תלמוד תורה, אלא רק לא קיים את התוספת שנתחייב ללמוד כל היום, וממילא זה הוי כחצי שיעור דחלה שבועה ע"ז, והיינו דאף שגם חצי שיעור אסור מדאורייתא מ"מ כיון שאין זה עבירה על גוף האיסור אלא רק על חצי שיעור של האיסור חל השבועה, וה"ה גם בתלמוד תורה דכיון שכשאינו לומד כל היום אינו מבטל את גוף החיוב וכמו שנתבאר חל השבועה ע"ז.

לימוד שאר חכמות בקביעות לצורך פרנסה, ובדין איסור ביטול תורה

א. כתב הרמ"א ביו"ד סימן (רמ"ו ס"ד), ואין לאדם ללמוד כי אם מקרא, משנה וגמרא והפוסקים הנמשכים אחריהם, ובזה יקנה העולם הזה והעולם הבא, אבל לא בלמוד שאר חכמות, ומ"מ מותר ללמוד "באקראי" בשאר חכמות, ובלבד שלא יהיו ספרי מינים ע"כ. ומש"כ דשאר חכמות מותר ללמוד באקראי ולא בקביעות צ"ב מה החילוק בין באקראי שמותר ללמוד ואילו בקביעות אסור ללמוד.

ואמר הגר"ד (ברכ"ש קידושין סי' כ"ז) ובהקדם דהנה בדין איסור ביטול תורה מצינו ב' דינים, אחד ע"י מה שאינו לומד ואינו מקיים המצוה של והגית בו יומם ולילה, שזה עובר בשב ואל תעשה בזמן שאינו לומד, אבל יש עוד דרשא בגמ' ביומא דף י"ט ודברת במ פרט לדברים בטלים, ופרש"י כגון קלות ראש וליצנות, וצ"ע מה צריך פסוק מיוחד לאסור דברים בטלים, והרי תיפוק"ל דאסור לדבר דברים בטלים מצד מה שאינו לומד באותו הזמן והוא מבטל המצוה של ת"ת, אלא ע"כ הקרא דלא בדברים בטלים מחדש כאן עוד דין, דיש איסור עשה לדבר דברים בטלים, והיינו דאם הוא מדבר דברים בטלים וכגון ליצנות וכדומה, עובר על איסור ביטול תורה בידים דע"ז שהוא מדבר דברים בטלים הוא מסיר את התורה מלבו, ולא רק שאינו מקיים מצוות ת"ת.

ועפ"ז כתב לחדש דכל ההיתר דילפינן בגמ' (בברכות דף ל"ה) מהקרא דואספת דגניך דמותר לבטל תורה לצורך פרנסה, הוא רק על ביטול מצות ת"ת שאינו מקיים בזמן שאינו לומד, אבל לעבור על האיסור של דברים בטלים לצורך פרנסה כגון אם יתנו לאחד שכר על דברים בטלים ע"ז לא נאמר ההיתר דואספת דגניך, והטעם, דיסוד הדין דואספת דגניך דמותר להבטל מת"ת לצורך פרנסה, אינו דפרנסה הוא היתר לביטול תורה, אלא יסוד ההיתר הוא דאינו מחויב ללמוד בזמן שצריך להתעסק לפרנסה, וא"כ זה רק היתר ופטור בחיוב ת"ת, דכך הדרך של שמירת התורה שיהיה לו פרנסה דבלא"ה יבא לידי ליסטות, אבל אין זה היתר על האיסור עשה לבטל התורה בידים.

ומעתה ביאר מש"כ הרמ"א דמותר ללמוד שאר חכמות רק באקראי ולא בקביעות, וצ"ב מה החילוק בין אקראי לקביעות, אבל הביאור הוא דהרמ"א בוודאי איירי באופן שלומד שאר החכמות לצורך פרנסה, ומה"ט מותר ללמוד באקראי, אבל מ"מ ללמוד בקביעות אסור והטעם דכשלומד בקביעות שאר חכמות הרי הוא נותן עוד חשיבות לאיזה דבר מלבד התורה שהוא מחשיב שאר

חכמות, וזה כבר בכלל הדין דשל ביטול תורה בידים דאסור ליתן חשיבות לשאר חכמות חוץ מהתורה.

וכן מבואר בבהגר"א שם, שהביא מקור לדין הרמ"א מהספרי ודברת בם דיעשה אותם עיקר ולא טפילה, וביאור דבריו דאם לומד שאר חכמות בקביעות הרי הוא עושה את התורה לטפילה ע"י מה שעושה להם חשיבות, ובספרי שם דריש עוד ודברת בם שלא תערב בם דברים אחרים והיינו כמו שמערבין תבלין במאכל להמתיק המאכל ה"ה גם מי שלומד שאר חכמות כדי לעשות התורה למתוק יותר אסור דילפינן ודברת בם ולא תערב בם דברים אחרים, וא"כ בלומד שאר חכמות בקביעות אפי' דהוא לצורך פרנסה זה הגדיר הרמ"א שבזה עושה חשיבות לשאר חכמות ועושה את התורה טפילה, והוי בכלל הדין ביטול תורה בידים דאין בזה ההיתר דפרנסה.

חכמת יונית לצורך פרנסה אם אסור מדין ביטול תורה

ב. במנחות איתא (דף צ"ט ע"ב) שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית, קרא עליו המקרא הזה לא ימוש ספר התורה הזה מפיק והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית. והנה בירושלמי במסכת פאה (פ"א ה"א) יש תוספת על מעשה זה, דמקשה ע"ז דעכ"פ יהיה מותר ללמוד חכמת יונית בתורת אומנות, ומשני דהרי אמרו ארור ללמד לאדם חכמת יונית, וצ"ע דלפי"ז נמצא דמה דאסור ללמוד חכמת יונית אינו משום דין ביטול תורה שהוא איסור מדברי תורה דהרי ע"ז יש היתר דאומנות אלא הוא איסור מדרבנן דאסור ללמד לבנו חכמת יונית, וקשה דלא משמע כן בברייתא, דבברייתא איתא להדיא שהאיסור הוא משום דכתיב לא ימוש וכו' והגית בו יומם ולילה והיינו דהוא איסור מצד הדין ביטול תורה שזה איסור מדברי תורה.

ובברכ"ש שם בי' בזה, דהנה זה ברור שכשיתבעו מלסטים בב"ד של מעלה, יתבעו ממנו על שני דברים אחד על עצם הליסטות, וגם על הביטול תורה בזמן שליסטם את הבריות, ולא יוכל לטעון שלא יתבעו אותו על הביטול תורה כיון שהיה עסוק בליסטות לצורך פרנסה והרי מותר לבטל תורה לצורך פרנסה, דזה חוכא ואיטלולא, שכל ההיתר לעסוק בפרנסה הוא משום דהוא דרך שמירת התורה דבלא זה יהיה לסטים, וכמו שאמרו בקידושין (דף כ"ט ע"ב) חייב אדם ללמד את בנו אומנות שלא יבוא לידי ליסטות, אבל כשהוא לסטים ועושה פרנסה בדבר האסור בוודאי שאין לו ההיתר ויתבע גם על הביטול תורה בזמן שהיה לסטים.

ומעתה מבואר היטב תי' הירושלמי, שאמר לו שאסור ללמוד חכמת יונית משום פרנסה מצד האיסור דרבנן דאסור ללמד את בנו חכמה יונית, וקשה דהרי בברייתא מפורש דהאיסור הוא מדין ביטול תורה, אולם לפמש"נ הוא פשוט, דכיון דמשום פרנסה אין לו ההיתר ללמוד חכמת יונית דאסור מדרבנן דאסור ללמד לבנו וכו', ממילא כבר אין ההיתר של ואספת דגניך המתיר לבטל תורה לצורך פרנסה, דההיתר הוא רק כשעוסק באופן שיהיה מזה שמירת התורה, אבל באופן שעושה איסור ע"ז אין כלל את ההיתר, ושוב הוא נתבע גם על ביטול תורה.

הערות במצות ת"ת

בדברי השנו"א ריש פאה במצוה שא"א לעשותה ע"י אחרים אם לא קרא קר"ש שחרית וערבית

הגר"א בשנות אליהו בריש פאה חידש דכל הדין דמצוה שא"א להעשות ביד אחרים דוחה ת"ת הוא רק בקרא פרק אחת בשחרית פרק אחת בערבית, אבל בלא קרא חייב בת"ת, ויש להסתפק אם נזדמן לו מצוה קודם שקרא פרק אחת מה צריך לעשות קודם, דלפי דברי הגר"א דעדיין לא נפטר

ממצות ת"ת קודם שקרא ק"ש שחרית וערבית, מסתבר שצריך קודם להקדים הת"ת כיון שנתחייב בזה קודם וצ"ע.

ושננתם שהיו דברי תורה מחודדין וכו'

הנה מש"כ הר"ן בנדירים שם דמקרא דושננתם לבניך, דדרשינן שיהיו דברי תורה מחודדין בפין שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד, מחויב ללמוד כל היום וכל הלילה, עיי' בברכ"ש שם שהוסיף דמצד הדין הזה אנו למדים, דהחויב ללמוד כל היום אין זה רק בכמות אלא גם באיכות, וכגון אחד שיש לו כשרון מעמיק, ויכול להקיף בכמה דקות מסכת שלימה חייב גם את זה, דכך הוא החיוב של תלמוד תורה.

ברכת התורה בקטן שהגדיל

בלילה שנעשיתי לבר מצוה אמר לי הגר"ז לכוון באהבת עולם לצאת ברכת התורה, דשמא לא יצאתי בברכה של הבוקר דעדיין הייתי קטן, והרי אח"כ אני הולך לומר את הדרשה ועלי לצאת שוב בברכת התורה, ולכן אמר לי לכוון באהבת עולם לצאת ברכת התורה, והוסיף לי שאחזור על הפסוק וכתבם פעמיים דאז יהיה לימוד התורה מיד לאחר הברכה, וכמו שמבואר בירושלמי בברכות דבעי דישנה על אתר, ונפסק כן בשו"ע סי' מ"ז.

אולם נסתפק בזה אם אני לא יוצא בברכה כשהייתי קטן. והגר"ד ביאר לי דיסוד הספק הוא ע"פ סברת הגר"ח שהביא בחי' מרן רי"ז הלוי, דברכת התורה אינה ברכת המצוות אלא דתורה טעונה ברכה מקרא "דכי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקינו", ובזה תי' אמאי נשים מברכות ברכת התורה לשי' דנשים אינו מברכות ברכת המצוות במצ"ע שהזמן גרמא, משום דנשים אפי' דפטורות ממצות ת"ת מ"מ אינם מופקעות מחפצא של ת"ת ולימודם הוי בכלל ת"ת ולכך גם אצלם שייך ברכת התורה דלימוד התורה שלהם טעון ברכה.

ואשר לפי"ז דברכת התורה אינה ברכת המצוות אלא שהתורה טעונה ברכה, יש להסתפק דה"ה שגם קטן דיוצא בברכה כשבירך כשהיה קטן, משום דגם ת"ת של קטן הוי בכלל ת"ת, וכן ברכה של קטן הוי ברכה, וא"כ נתקיים אצלו הדין שתורה טעונה ברכה.

ברכת התורה ע"י ברכת אהבה רבה

התוס' בברכות דף י"א ד"ה שכבר נפטר, הביאו הירושלמי דהא דאמרינן דנפטר באהבה רבה מברכת התורה הוא דוקא כששנה על אתר, [ועיי' בשו"ע סי' מ"ז שנסתפק אם מה שקרא קר"ש עולה לו ללימוד ת"ת ונחשב ששנה על אתר]. וצ"ע מאי טעמא אין קריאת הק"ש עולה לו לחובת ת"ת.

וביאר הגר"ח דאה"נ שגם הק"ש עולה לו לחובת ת"ת, אלא דיש נפק"מ בזה, דהנה הדין דבקריאת ק"ש מותר להפסיק מפני הכבוד וכו', וכל זה הוא דין מצד דין ברכות ק"ש, אבל באופן שרוצה לצאת יד"ח ברכה"ת ע"י אהבת עולם אינו יכול להפסיק דהרי יהיה זה הפסק בין ברכת התורה לת"ת, וזה כוונת הירושלמי והוא שישנה על אתר והיינו שיקרא ק"ש ולא יפסיק גם באופנים שמותר לו להפסיק.

עניני חג השבועות

הר כגיגית

איתא בשבת דף פ"ח ע"א ויתיצבו בתחתית ההר א"ר אבדימי בר חמא בר חסא מלמד שכפה הקב"ה הר כגיגית ואמר להם אם אתה מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם. וצ"ע איך הועיל קבלתם באונס, והרי בקבלת התורה היה בזה ענין של גרות, דהא ילפינן מהתם כל דיני גירות בגמ' ביבמות (דף מ"ז ע"ב), וגרות בעי דעת ורצון וא"כ איך הועיל הקבלה באונס.

ובי' זקני הגרב"ב ע"פ דבריו הידועים של הרמב"ם בפ"ב מהל' גירושין דהטעם דכפהו לגרש חל הגט משום דטבע האיש הישראלי שהוא רוצה לעשות רצון הקב"ה, ורק שהיצה"ר מעכב, וע"י שכופים אותו ומסלקים היצה"ר, שוב כבר רוצה מרצונו ואינו אנוס ע"ז. וז"ל שם שאין אומרים אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחויב מן התורה לעשותו, אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו אין זה אנוס ממנו אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה לפיכך זה מאחר שהוא רוצה להיות מישראל רוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מעבירות ויצרו הוא שתקפו, וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר עושה כן מרצונו. וא"כ מאותו הטעם הועילה קבלתם של ישראל אף שהיתה באונס, דע"י שכפה עליהם הר כגיגית נתסלק העיכוב מחמת היצה"ר ושוב היה להם רצון.

ולפי"ז בי' הגמ' בע"ז דף ב' ע"ב דלעתיד לבוא אומרים אומות העולם להקב"ה רבונו של עולם כלום כפית עלינו הר כגיגית ולא קבלנוהו כמו שעשית לישראל וכו', מיד אומר להם הקב"ה הראשונות ישמיעונו שנאמר וראשונות ישמיעונו שבע מצות שקיבלתם היכן קיימתם ומנלן דלא קיימום דתני רב יוסף עמד וימודד ארץ. ולכא' לא מובן תשובתו של הקב"ה מה ענה להם שלא קיימו הראשונות, דמה זה טעם למה כפה על ישראל ולא על הגוים. וביאר דלפי הנ"ל דכל מה דהועיל קבלתם באונס הוא משום דטבע האיש הישראלי לעשות רצון ה', א"כ י"ל דאימתי נקבע טבע זה באיש הישראלי שרוצה לעשות רצון קונו, זה היה ע"י האבות שקיימו התורה, וא"כ י"ל דהמכוון בתשובת הקב"ה לגוים שלא כפה עליהם הר כגיגית כמו שכפה על ישראל כיון שלא קיימו שבע מצות בני נח, היינו דלגוים לא היה מהני הכפיה כלום, דהיה קבלה באונס שלא חלה, ורק לישראל הועילה הקבלה, כיון שבטבעם לעשות רצון קונם. וזה הכוונה במה שאמר להם הקב"ה כלום שבע מצות שנתתי לכם קיימתם, דהיינו דהאבות שקיימו את הז' מצוות בזה השרישו בטבע זרעם הרצון לקיים רצון הקב"ה, אבל אתם שלא קיימתם אין לכם טבע זה, וא"כ מה יועיל מה שאכפה לכם הר כגיגית הרי יהיה זה קבלה באונס שלא חלה.

וצ"ע לפי"ז דהנה איתא התם א"ר אחא מכאן מודעה רבה לאורייתא, וקשה דלהנ"ל הרי מעשה הקבלה היה עם רצון גמור ואמאי יוכלו לחזור בהם וצ"ע, והגרב"ב אמר בדוחק דקאי על הערב רב שנתגיירו בשעת מתן תורה, שאין בהם הך טבע הישראלי, דלגביהם לא חל הקבלה וע"ז אמרינן מודעה רבה לאורייתא דיכולים לחזור בהם, וצ"ע.

ולפי"ז יש לתרץ מה שמקשים על הנוסח בתפילה "אתה בחרתנו" וכן בנוסח הברכה בברכת התורה "אשר בחר בנו מכל העמים", וצ"ע הרי הקב"ה שאל את אומות העולם אם הם רוצים לקבל את התורה, ורק ישראל הסכימו. וא"כ למה נחשב שהקב"ה בחר בנו.

אולם לפמש"נ דכל מה דהועיל קבלתם באונס הוא מפני טבע האיש הישראלי לקיים מצות, וזה יש רק בישראל ולא בעכו"ם כמש"נ, א"כ יתפרש מה שאומרים אתה בחרתנו, קאי ע"ז מה שהקב"ה בחר בנו והשריש בנו בטבע הרצון לקיים רצון הקב"ה, דע"ז הואיל הכפה עלינו הר כגיגית.

בגדר הערבות של עם ישראל

איתא בילקוט (ילקוט שמעוני שיר השירים א', רמ"ז) על הפסוק משכני אחריך נרוצה, רבי מאיר אומר בשעה שעמדו ישראל על הר סיני, אמר להם הקב"ה הביאו לכם ערבים שאתם שומרים את התורה ואני נותנה לכם וכו', א"ל בנינו ערבים אותנו, א"ל הם ערבים טובים שנאמר מפי עוללים וכו', לפיכך כשישראל מבטלין את התורה, הקב"ה פורע מן הערבין, שנאמר ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך. והק' המל"מ (פכ"ה מהל' מלוה ולוה הל"ג) הרי קי"ל אין נפרעין מן הערב תחילה, ואיך פורע הקב"ה מן הערבין מקודם שפורע מן החוטאים תחילה, עיי"ש בדבריו.

ובדומה לזה הקשה זקני הגרב"ד, על הגמ' בשבת (ל"ג ע"ב) אמר רבי גוריון ואיתימא רב יוסף ברבי שמעיה בזמן שהצדיקים בדור צדיקים נתפסים על הדור, אין צדיקים בדור תינוקות של בית רבן נתפסים על הדור, ולכאורה הרי קי"ל אין נפרעין מן הערב תחילה, ואמאי נפרעין מן הצדיקים לפני הדור.

ואמר בזה לתרץ (בדרשתו בשבת תשובה), דהנה מצינו ב' מיני ערבות, חדא ערב סתם והיינו דאמרי הלוהו ואני ערב, ועוד ערב קבלן והיינו דאמרי הלוהו ואני אפרע. וגדרם חלוק, דערב סתם קבלת ערבותו אינו על עצם החוב, אלא נעשה ערב רק בעד הפירעון, והוא בזמן שהלוה אינו פורע חובו חל עליו חיוב התשלומים, ובהא קי"ל דאין נפרעין מן הערב תחילה, אמנם ערב קבלן ערבותו הוא על עצם גוף החוב, ודמיא כמי שעצמו לוה, ובהא רשאי המלוה לתבוע ממנו תחילה, דבתר ערבותו נעשה כלוה שחל עליו תביעת חובו.

ודן הגרב"ד בהך ערבות שקבלו ישראל, האם ערבותם הי' בגדר ערב סתם, ונמצא דערבותם הוא רק על התשלומים, והיינו על העונשין לחודיה, או דלמא ערבותם הי' בגדר ערב קבלן, ונמצא דערבותם הי' על גוף קיום התורה ונעשו ערבים זה לזה בקיום המצוות. והוכיח מרן הגר"ח זיע"א דנעשו ערבים כערב קבלן לעצם קיום המצוות, ומהא דאיתא דינא כל הברכות אע"פ שיצא מוציא, ופי' הראשונים (רש"י ר"ה כ"ט ע"ב) שהוא מטעם כל ישראל ערבין זה לזה, ולכאורה אם נימא דהערבות הי' רק על העונשין, א"כ מה מועיל הך ערבות כדי שיוכל לברך עליו, והלא הברכה תלייא בעצם גוף חיוב המצוה אם מחויב במצותו אם לאו, ובהכרח הערבות הי' בדין ערב קבלן והוא על קיום המצות, ונמצא דמחויב על גוף קיום מצותו של חבירו, וממילא יכול לברך על חיוב קיום של חבירו. אשר מעתה נמי שפיר דנפרעים מן הערבין אף לפני הדור, וכדין ערב קבלן דנפרעין מן הערב תחילה.

אך אכתי יל"ע דהנה הך ערבות בערבות מואב הי' נמי על טפכם ונשיכם וכמו שאיתא שם להדיא בקרא, וא"כ אמאי מבואר לדינא שאשה אינה מוציאה אחרים בברכה, ובטעמיה כתבו הראשונים הרא"ש בפ"ב דברכות] משום שאינה בכלל ערבות.

ונראה בהכרח דהך ערבות חמורה על גוף קיום המצות, לא הי' שייך על נשים וטף, ומכיון דעל המצוות שאינם חייבים ואינם מכלל חיוב קיומם, לא הי' שייך לערבן על גוף קיומם, אלא מ"מ היו הנשים בערבות על העונשין, והוא שמצאנו שיש להן חובת תוכחה, ונענשו על מה שלא הוכיחו. ושפיר דינא שאשה אינו יכולה להוציא אחרים בברכה, דמכיון דערבותן רק על העונשין ואינם בכלל ערבות על קיום המצות לא סגי להוציא בברכה, דלהא בעי ערבות על גוף קיום המצוה.

והנה הך ערבות של תשב"ר דאיתא דנתפסין תחילה על עוון הדור, ומשמע דחלה עליהם ערבות על גוף קיום המצות. ובהכרח צ"ל דערבות הקטנים הוה ערבות אחרת, והוא שנתערבו האבות על הבנים, וכדאיתא במדרש שאמרו בנינו ערבים על שאנו שומרים את התורה וכו', והוא מוכח דהרי

קטן אין בכחו להיות ערב כלל, ובע"כ דלא נתערבו בעצמם אלא ערבות של אבות על הבנים, וזהו גם הטעם במה שנפרע מהן תחילה ודו"ק.

זמן מתן תורתנו

המג"א בסי' תצ"ד הקשה על מה שאנו אומרים בתפילת חג השבועות, זמן מתן תורתנו, והרי אנן קיי"ל כר"י שבז' ניתנה תורה.

ושמעתי מהגר"א לופיאן זצ"ל, שהביא בשם בעלי המוסר, דהנה כל המועדות אינם רק זכר למה שהיה בזמן ההוא, אלא דגם עכשיו בזמן הזה יש הענין שהיה בזמן ההוא, ובכל שנה ושנה בזמן הזה יש עוד מתן תורה, ולפי"ז מבואר מה שו' סיון הוא זמן מתן תורתנו, דהרי בעצם הזמן שנקבע למתן תורה היה ו' סיון, ורק שמשנה רבינו דחאה ליום ז', וזה היה רק בזמן ההוא, אבל הענין שיש מתן תורה בזמן הזה, נקבע לפי הזמן שהיה צריך להיות בתחילה, וא"כ ו' בסיון הוא זמן מתן תורתנו.

ויחן שם ישראל נגד ההר

ויחן שם ישראל פירש"י כאיש אחד בלב אחד. ויש לדייק דבפרשת בשלח על הפסוק והנה מצרים נוסע אחריהם, כתב רש"י בלב אחד כאיש אחד, וצ"ב למה שינה הלשון דכאן כתב כאיש אחד בלב אחד ובפרשת בשלח כתב בלב אחד כאיש אחד. והביאור הוא דהנה הרבינו יונה פי' הפ' במשלי "לתאווה יבקש נפרד", דמי שמבקש ללכת אחרי תאוותיו ורצונו הוא נפרד מכל חבר ועמית כי ירחקו ממנו אובה ורע כי תאוות בני אדם ומדותם חלוקות ואין רצונו של זה כרצונו של זה עכ"ד, והיינו שיסוד הפירוד של בנ"א בא מהתאוה שלכל אר"א יש רצון אחר, [ושמעתי שר' ירוחם היה אומר שהתאוה זה כמו סכין שחותך את המידות],

וא"כ אצל רשעים שכאור"א הולך אחר תאוות לבו אין שייך כלל אחדות וכמו שכ' בפ' "יתפרדו כל פעלי און", ולפי"ז המצרים אין הם אחד בעצם, ורק הלב היה אחד מה שהיה להם רצון אחד להרע לישראל וזה מה שעשאו כאיש אחד, לכן כ' רש"י בלב אחד כאיש אחד שורק ע"י בלב אחד נעשו כאיש אחד, אולם בישראל הוא להיפך דכולם מבטלים תאוותם כדי לעשות רצון אבינו שבשמים ממילא שייך אחדות אמיתית לכן כ' רש"י כאן בקבלת התורה ויחן שם ישראל נגד ההר כאיש אחד בלב אחד שהם כאיש אחד בעצם דאין להם שום תאוות ורצונות אלא לעשות אבינו שבשמים.

ובתפילה בר"ה אנו אומרים ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם, והביאור הוא כנ"ל דמה שייך אגודה אחת ללעשות רצונך בלבב שלם, אלא דהוא ממילא דאם כל הרצון לעשות רצון אבינו שבשמים ממילא כולם באגודה אחת.

וזקני הגרב"ב היה מפרש הברכה בשבע ברכות שמח תשמח רעים האובים כשמחך יצירך בגן עדן מקדם, ופי' מה דהברכה הוא שהשמחה יהיה כמו השמחה באדם הראשון, דבעצם לא שייך כלל אחדות אמיתית בין איש לאשה, כיון שיש לכל אר"א יש רצון משלו ותאוה משלו, אולם אימתי שייך כן אחדות אמיתית, רק באופן שרצון שניהם לעשות רצון אבינו שבשמים ומבטלים כל תאוותם ורצונם לרצונו יתברך, וא"כ זה אנו מבקשים דכמו באדם הראשון שהיה קודם החטא וכל רצונו היה רק לעשות רצון אבינו שבשמים והיה שם אחדות אמיתית ושמחה אמיתית כמו"כ אנו מבקשים על כל חתן וכלה שגם יהיה להם האחדות הזו שהיא אחדות אמיתית.

קריאת עשרת הדברות בטעם העליון והתחתון

הנה לעשרת הדברות יש ב' סוגי טעמים טעם העליון וטעם התחתון, והחילוק ביניהם הוא שבטעם העליון הפסק הטעמים הוא לפי הדברות שבכל סוף דיבור יש טעם הפסיק, ואילו בטעם התחתון ההפסק הוא לפי הפסוקים שלנו ואין הפסק בין הדברות.

והנה בשבועות קוראים עשרת הדברות בטעם העליון, ואילו בקריאת התורה בפרשת יתרו או ואתחנן, נחלקו הפוסקים האם קוראים בטעם העליון או בטעם התחתון.

וביאר הגר"ח ביאור הנידון בזה, דיש לחקור בגדר תקנת קריאת התורה האם הוא תקנת לימוד תורה, או שהוא תקנת שיהיה כמו מסירת התורה, וכמו שמצינו שיש דינים שקריאת התורה יהיה כמו מסירת התורה, וכמו דמבואר בירושלמי במגילה (פרק ד' והובא בפוסקים) שצריך שיעמוד אדם אצל הקורא, דכשם שנתנה ע"י סרסור כך אנו צריכים לנהוג בה ע"י סרסור.

ובזה תלוי האם קוראים בטעם העליון או בטעם התחתון, דהפוסקים שסוברים שקוראים הדיברות בטעם העליון סוברים, שגדר תקנת קריאת התורה הוא כמו מסירת התורה, וא"כ כמו שבמסירת התורה היה כל דיבור ודיבור בפנ"ע כמו כן גם בקריאת התורה כל דיבור ודיבור בפנ"ע, אבל החולקים סוברים דגדר תקנת קריאת התורה הוא כמו לימוד התורה, וא"כ קוראים כסדר הטעמים הכתובים בתורה.

משא"כ בחג השבועות דבזה לכו"ע הקריאת התורה היא כמו מסירת התורה שהיה ביום שניתנה התורה, לכו"ע קוראים בטעם העליון שכל דיבור ודיבור הוא בפנ"ע כמו בשעת מסירת התורה.

ואמר דלפי השיטות שקוראים בטעם העליון ולדבריהם תקנת קריאת התורה הוא כמו מסירת התורה, לפי"ז צריך לעמוד מדינא בקריאת התורה שצריך שיהיה באימה וביראה כמו בשעת מסירת התורה, וכן היה נוהג הגר"ז.

ונראה להוסיף דלפי"ז יבואר הא דביחיד לכו"ע קורא בטעם התחתון, והוא משום דלעצם דין חיוב קריאה בעי עשרה דחובת ציבור הוא, וא"כ יחיד הקורא ודאי הוי קריאתה רק מהל' לימוד התורה גרידא, ומהל' לימוד בעי ללמוד איך שכתובה בתורה ואין לשנות פסוקיה.

ליקוט מדברים שאמר מו"ר בענין לימוד ויגיעת התורה לפני בני הישיבה

מבקשי ה'

קשה לדבר לפני בני הישיבה, לבני ישיבה צריך לדבר בכבוד הראוי, ידוע שזקני הגרב"ב כשהיה דורש לפני בני הישיבה היה מדבר ביראת כבוד גדול והיה מתחיל בדיבורו שהוא מדבר לפני מבקשי ה', - כך היה קורא לבני הישיבה מבקשי ה', כמו דכתיב (שמות ל"ג ז') שמשח נטע אהל מחוץ למחנה וגו' "והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה", זהו המהות של בן ישיבה מה שהוא מבקש ה'.

אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה

בפרשה (ויקהל) בבניית כלי המשכן, הנה בכל הכלים כתיב רק ויעש, "ויעש את השולחן" "ויעש הכלים" וכו', אולם בבניית הארון כתיב "ויעש בצלאל", ופרש"י לפי שנתן נפשו על המלאכה יותר משאר חכמים נקראת על שמו, ולכאור' לא מובן מדוע משום שמסר נפשו עליה יותר היא נקראת על שמו, והרי מסר נפשו עליה זהו רק "מעלה" שעשה הארון במסירות נפש, וא"כ אה"נ דאחרים שעשו בלי מסירות נפש חסר להם המעלה של מסר נפשו עליה, אבל מדוע משום זה לא נחשב כלל שעשו ורק בצלאל שמסר נפשו עליה נחשב שעשה.

והתירוץ בזה דבארון שהוא ארון העדות, ובתורה אמרו חז"ל אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה והיינו שאין שום קיום לתורה בלא מסירות נפש, ולכן בבניית הארון בקדושתו ה' צריך למסירות נפש שאי"ז רק מעלה בלבד, אלא הוא חייב מסר נפשו עליה ובלא זה חסר בבנין הארון, וכיון שרק בצלאל מסר נפשו עליה מתייחסת קיום העשייה רק לבצלאל שמסר נפשו עליה.

יגעת ומצאת תאמין לא יגעת ומצאת אל תאמין

יגעת ומצאת תאמין לא יגעת ומצאת אל תאמין, הנה כתוב בזה ב' דברים, אחד שבתורה יגיעה מביאה מציאה, ושנית שבלא יגיעה לא שייך כלל להשיג תורה.

והנה צריך להבין דלכאור' למציאה אין שום שייכות ליגיעה, ומציאה ויגיעה הוא דבר הפוך אחד מחברתה, שמציאה באה ע"י הסח הדעת, ואטו יש כזה דבר אחד שיגע למצוא מציאה.

אולם הביאור בזה, שהתורה איננה כמו שאר חכמות, דאילו בשאר חכמות כפי כמה שיגע כך הוא זוכה לחכמה, אולם בתורתנו הקדושה אינו כן, אלא כל מה שזוכים בתורה הוא רק בתורת שכר על היגיעה, וא"כ אפשר לזכות למציאה ע"י היגיעה, ולמשל יתכן שאחד מעמיק להבין בדרך אחת, ולבסוף מבין את הענין בדרך אחרת לגמרי שלא חשב ע"ז כלל, זהו מציאה.

זקני הגרב"ב דיבר עם בחור א' ואמר לו סברא חזקה מאד, ומאד התפעל מזה איך בחור אומר כזה סברא, ושאל אותו מנין אתה יודע, האם בחלום הגידו לך הסברא, והרי כזאת סברא שייך לרבי' שלי. אלא אמר שבתורה שכל ההשגה בא רק בתורת שכר על היגיעה, ממילא אפשר לזכות להשגה גם שלא כדרך הטבע, שזוכים למציאות.

אולם כתוב בזה עוד יגעת ומצאת תאמין לא יגעת ומצאת אל תאמין והיינו שאין כזה דבר תורה בלי יגיעה, ואין התורה כמו שאר חכמות שאפשר גם להשיג בלא יגיעה, אלא תורה חייבת יגיעה. אחד אמר להגרי"ז על אדם אחד שהיה מחדש נפלא, הגרי"ז לא התפעל מזה כלל, ואמר שזה תסכים שזה תורה בלי עמל. וזקני הגרב"ד פעם דיבר

בלימוד עם איזה רב בווארשא ודיבר עמו על הרשב"א, ואמר לו איזה פלפול, אמר לו זקני בחריפות "מיר קריינקט אוף די רשב"א און איהר שפילטצ'אך מיט די רשב"א", [=אנחנו נחלים על הרשב"א ואתם משחקים עם הרשב"א].

מסופר על זקני שפעם אחת הקשו לו קושיא ואמר תיכף תירוק, ועדיין הצטער ועמל עוד על הקושיא ואח"כ אמר ממש את אותו תירוק ואז שמח, ושאלו אותו למה מקודם שאמר את התי' עדיין הצטער ועכשיו שאמר ממש את אותו תי' הוא שמח. ואמר שמקודם התי' היה בלא יגיעה וא"כ חשש למה שאמרו חז"ל לא יגעת ומצאת אל תאמין ועכשיו שהתי' בא ע"י יגיעה בטוח אני בזה דאמרו חז"ל יגעת ומצאת תאמין. ובהקדמה לספר בית אהרן להגר"א כהן הביא שם את המעשה הנ"ל וחולק עליו, וכתב שלא צריך על כל דבר ודבר יגיעה אלא העיקר צריך ללמוד על דרך היגיעה אבל אחרי שמתיגע יכול להיות שיבואו דברים גם בלא יגיעה. אולם מהמעשה הנ"ל נראה שזקני סבר לא כך שאין דבר בתורה שבא בלא יגיעה אלא מה שאמרו חז"ל יגעת ומצאת תאמין לא יגעת ומצאת אל תאמין, היינו שעל כל דבר ודבר בתורה צריך יגיעה.

שאיפות

שמעתי מאאמור"ר שהגרמ"מ אפשטיין אמר פעם בשיחה מהו נקרא בן ישיבה, ואמר שבן ישיבה נקרא רק אחד שכל השאיפה והרצון שלו זה להיות גדול הדור, [וכמובן שזה לא מספיק וצריך גם ללמוד וסייעתא דשמיא להצלחה] אבל עכ"פ הדבר הראשון של בן ישיבה שצריך שיהא לו הרצון להיות גדול הדור כלומר שיהא לו רצון להיות עד הסוף עד כמה שהוא יכול.

ואמר שאחד שכל השאיפה שלו הוא רק להיות למדן ולא גדול הדור, הוא כמו "בעל הבית", שההבדל בין בעה"ב לבן ישיבה הוא, "שבעה"ב הוא מסתפק", יש אחד שמסתפק בשיעור משניות ויש אחרים שכן לומדים אבל

הם מסתפקים, אחד לומד שעה אחד לומד שעתים, אבל בן ישיבה לא מסתפק אלא הוא צריך ללמוד עד כמה שהוא יכול, ואילו אם הוא כבר מסתפק שרוצה רק להיות למדן הוא כבר כמו בעה"ב.

ושמעתי מרה"י הגרב"ד שליט"א שגם הרב מפונביז' זצ"ל היה תובע ומבקש מהבחורים שילמדו גם עוד מסכתות ולא רק בבקיות אלא גם בעיון, כלומר לא להסתפק אלא כל אחד צריך ללמוד עד כמה שהוא יכול.

שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב

ובתורה הדרך הוא שכמה שלומדים יותר מקבלים צמאון לדעת עוד יותר ועוד יותר, הגרעק"א פי' הפסוק בתהלים (ק"ט) שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב, וצריך להבין מהו מה שמדמים השמחה של תורה למציאה של שלל, ופירש ע"פ משל באחד שמצא מטמון גדול ואוסף את המטמון ומצד אחד שמח, אבל מצד שני רואה שעדיין נשאר הרבה מטמונים ואין לו מקום לאסוף ויש לו צער שהיה יכול לאסוף יותר ואין לו היכן לאסוף. וגם בתורה צריך להיות כך, שאף שכל מה שלומד יותר יש לו יותר שמחה, אבל מצד שני יש לו עוד צער שרואה שכמה שהוא לומד עדיין עוד לא גמר את התורה, דהתורה ארוכה מארץ מידה ורחוקה מני ים, וצריך עוד לעמול ועוד לעמול, וא"כ כל לימוד בתורה מביא עוד צער על מה שעוד יכול להשיג, וזה דומה לשמחה של שלל שעם כל השמחה על מציאת השלל, עדיין יש צער על מה שלא מצליח לאסוף את כל השלל.

לאחר שברחה הישיבה מקמניץ לווינא מחמת פחד הקומוניסטים, אמר הסבא שגייד שיעור וכמעט כל בני הישיבות היו שם, והתאספו לשמוע את השיעור ולמדו אז כתובות, ואמר שיעור על הסוגיא דטענת אונס, ואאמור"ר אמר לי שחשב מה כבר יכולים לחדש עוד בעניין זה, שכבר יותר מחמישים שנה עמל בזה וחידש בזה, אבל אעפ"כ חידש והרחיב בזה והיה זה השיעור האחרון, וזה היה שבוע לפני ההסתלקות

שנה ג"כ לא היה מגיע לגדלותו, שגם שאחיו ידע כל התורה אבל הוא ידע התורה רק ישר אבל לא ידע גם הפוך, אבל הגר"א ידע זה ישר והפוך.

ושאל הגר"ז דהרי גם ע"ז אפשר לומר שאם אחיו היה חי יותר שנים היה יודע ג"כ ישר והפוך. ואמר הגר"ז דהמעלה הזאת לידע ישר והפוך אין זה מכח הזיכרון, דמכח הזיכרון לא שייך דאדם ידע כך, אלא זה מהלך אחר, כמו שכתוב כתבם על לוח לבך, שהתורה חקוקה בו והיינו שאין התורה אצלו רק ידיעה בעלמא, אלא הוא מרגיש את מה שכתוב בתורה, וממילא שייך לידע התורה גם הפוך, ומעלה זו באה ע"י עמלות גדולה בתורה וזה היה רק אצל הגר"א.

ותן חלקנו בתורתך

בשבת אנו מבקשים בתפילה ותן חלקנו בתורתך, ואמר זקני הגר"ב לפרש דלכל או"א יש חלק בתורה מה שצריך לחדש בתורה ורק כאו"א צריך למצוא את חלקו, וזה הבקשה של ותן חלקנו בתורתך שנמצא את חלקנו בתורה.

וזקני היה מביא את המעשה הידוע עם הנצי"ב דכשחיבר ספרו העמק שאלה עשה סעודה גדולה וכל זמן הסעודה חיבק הספר ונישקו, ושאלו אותו לסיבת הדבר, ואמר שבצעירותו לא הצליח כל כך בלימודו וחשבו הוריו לשלחו לעבוד, ואמר דגם אם היה כן מסתמא היה נעשה לחייט, ולא סתם חייט אלא חייט יר"ש ולא כמו החייטים דאז שהיו גונבים מה שנשאר מהבד, והיה עושה הרבה צדקה והיה קובע עתים לתורה ולא רק זה אלא גם היה מוסר שיעור לפני הבעלי בתים, אבל מ"מ כשהיה מגיע לב"ד של מעלה היו תובעין אותו דהיכן ההעמק שאלה שלך, והיינו דאפי' דהיה נוהג כשורה בכל דרכיו מ"מ כל אדם נתבע לפי מה שהיה הייעוד שלו, אבל עכשיו אחרי שב"ה חברתי את הספר עמק שאלה אם ישאלו בב"ד של מעלה היכן העמק שאלה שלך אני רק יראה להם את הספר ודי, ולכך אני שמח שמחה גדולה.

שחידש שוב והספיק עוד לכתוב את זה, ואאמו"ר חשב שגמר, אבל אח"כ באו גדולים לשם ושוב אמר על טענת אונס, ודיבר על הרא"ה הידוע שבתולה בדעת אחרים אין טענת אונס ואמר דברים מחודשים, וחשב שכבר גמר, אבל ממש לפני ההסתלקות ראה שמדבר לעצמו בדברי תורה ואאמו"ר היטה אוזן ושוב ראה שחזר עוד על טענת אונס.

והגר"ד היה אומר על עצמו: ב"ה את הא' הבנתי אבל עדיין לא הגעתי לת', ולכן כל דבר לא היה גומר, שכן היה שוב מעמיק ושוב מעמיק, ואבי שאל אותו איך אתה מסתדר, הרי אתה צריך גם ללמוד דברים אחרים, הוא היה גם רב והיה פוסק, אבל אמר שלהכל יש זמן וגם לזה יש זמן וגם לזה יש זמן, ובאמת הספיק את הכל.

כתבם על לוח ליבך

יש חיוב של ידיעת התורה, הגמ' בקידושין ל' ע"א מביאה ברייתא תנו רבנן ושננתם שיהו דברי תורה מחודדין בפ"ך שאם ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד וכו', וזה חיוב שמצריך לחזור ולברר הדברים שיהיה בהירות בכל התורה, אולם בברייתא שם מובא עוד ואומר "כתבם על לוח לבך", ושמעתי מהגר"ד דאמר בשם הגר"ז דהוא עוד דבר, דלא מספיק ידיעת התורה אלא התורה צריכה להיות חקוקה בלב, והגדיר מהו נקרא שהתורה חקוקה בלב, שאינו רק ידיעה בעלמא אלא הוא להרגיש את מה שכתוב בתורה, לדוגמא כמו אם שואלים ילד קטן מה עכשיו והוא אומר דעכשיו הוא יום הרי אינו אומר שזה יום מחמת שזוכר דאמו אמרה לו פעם דבמצב כזה הוא יום אלא הוא מרגיש דעכשיו הוא יום, כן הוא בתורה צריך שיהיה כתבם על לוח ליבך, שירגיש מש"כ בתורה, ויש בזה הרבה דרגות.

ידוע מה שהגר"ז אמר על מה דכתוב בכתר ראש שאמרו להגר"ח מואלזין דהיה לו אח שהיה נקרא ר' זלמל'ה ונפטר בצעירותו וכבר אז ידע כל התורה, ואמרו להגר"ח דמסתמא אם היה חי כשנות הגר"א היה ג"כ כמוהו, ואמר שאין זה כן אלא אפי' אם היה חי אלף

את כל האנוכיות כדי שיוכל להתעלות יותר ולא כמו בגשמיות שנותנים לו רק כדי חייו.

וזקני הגרב"ב המשיל לזה משל, אם בחור משיבת וואלזין ח"ו הרג בשוגג אומרים להגר"ח בריסקר שיגלה עמו, ונשאלת השאלה בערי הלוויים חסר רבע'ס, הרי יש לו שם את האור שמח ומדוע אומרים לרבו שיגלה עמו, והתירוץ הוא דלא מכל אדם זוכה ללמוד וממילא נותנים לו דוקא את רבו, ורואים שלגבי תורה נותנים לו כל מה שיכול להתעלות, ומאיך לגבי גשמיות אפי' העדפה אינו לוקח רק כדי חייו מקבל, ומה החילוק בזה.

ואמר זקני הגרב"ב דהפשט בזה דבעניני גשמיות צרכיו הוי רק הכשר לחיים וא"כ לגבי עצם החיים אין נפק"מ איך עושים בכדי לחיות אם יש לו סעודה יותר חשובה או מיטה יותר טובה לישן עליה, אלא דהעיקר הוא שיוכל לחיות, וע"כ מדין וחי שצריך לעשות שיחי' אין צריך להעמיד לו רק כדי חיותו ולא יותר, משא"כ בתורה שהתורה היא עצם החיים א"כ כל דרגה ודרגה בתורה זה חיים אחרים, ולכך צריך לתת לו את כל מה שצריך ואת רבו שלו כדי שיותר יתעלה ולגדול בתורה יותר, כיון שצריך לתת לו את החיים שלו.

הויות אביי ורבא דבר קטן

אחרי מלחמת העולם הראשונה שהקומונסטים השתלטו על רוסיה ולא יכלו לאסוף שם כסף לישיבות, כל הראשי הישיבות זקני והגרש"ש והגרמ"מ אפשטיין נאלצו לנסוע לאמריקה, וסיפר לי הג"ר נחום דוד הרמן שהיה הולך עם זקני באמריקה, שפעם הלכו לרופא, והרופא היה באמצע טיפול לחולה וכשראה את זקני רב"ב, אמר לו שטוב שהגיע, משום שיש לו קושיה על מאמר חז"ל וביקש להפסיק עם החולה כדי שזקני יכנס. אמר לו זקני: קודם תגמרו עם החולה שאצלכם, ואח"כ אני יכנס ואני מקווה שהקב"ה יעזור שבזכותו של הרב"ה שלי יהיה לי תירוץ על קושייתכם. וכשנכנס שאל על מה דאיתא בגמ' בסוכה כ"ח על הלל הזקן שהיה לו שמונים תלמידים וכו' קטן שבכולם

אמר הגרב"ד שיש ללמוד מהמעשה הנ"ל שיתבעו מכא"א לא רק על קיום המצוות ולימוד התורה, אלא גם על הייעוד שהיה צריך לעשות בעולם, והביא בשם הגר"י מסלנט זצ"ל דכשיבוא למעלה יראו לו כמין תמונה מה היה יכול לצאת ממנו. וזה הביאור במה שאומרים בר"ה בזכרונות, כי זכר כל היצור לפניך בא "מעשה איש ופקודתו" דמעשה איש הוא על מעשיו, ופקודתו היינו מה שהפקידו אותו לעשות.

כי הם חיינו

זקני הגרב"ב היה אומר שהעולם אומר שצריך לחיות ע"פ התורה וממילא צריך ללמוד תורה שת"ת זה גם בכלל מצוות התורה, אבל אנחנו אומרים בתפילה "כי הם חיינו" והיינו שהתורה בעצמה זה החיים, והוסיף דנפק"מ בזה באופן שיהיה בפרשת דרכים ויהיה לו שאלה או לחיות או ללמוד תורה, אז אם התורה עצמה אינו החיים א"כ ממילא מקודם צריך לחיות, אבל אם התורה בעצמה זה חיים לא מותרים בקלות על חיים אה"נ יש דינים וכמו ההיתר ואספת דגן דמותר להבטל מת"ת לצורך פרנסה, אבל עכ"פ לא מותרים בקלות על חיים.

ויש להוסיף בזה, מה שאמר עוד, דהנה (במכות דף ח' ע"א) בהורג בשוגג דגולה לעיר מקלט נאמר הלכה "ונס אל ההרים האלה וחי", ודרשו מזה בגמ' עביד ליה חיותיה, שצריך לדאוג לחיותו, והנה כמה השיעור שצריך ליתן, הנה מבואר בגמ' בגיטין י"ב דעבד שגלה אפי' העדפה אינו מקבל אלא השיעור הוא כדי חייו, וקשה דמאיך מצינו הלכה בגמ' מכות ח' דתלמיד דגלה מגלין רבו עמו שנאמר וחי עביד מידי דתהוי ליה חיותיה, והראשונים שם פי' דבלא תורה אין חיים כדכתיב כי הוא חיך ואורך ימך כי חיים הם למוצאיהם", והרמב"ם הוסיף יותר דבעלי החכמה בלא תורה כמיתה הם חשובים ע"כ, והנימוק"י הקשה למה מגלין רבו הא בעיר מקלט יש רב אחר שילמדנו, ותי' שלא מן הכל אדם זוכה ללמוד, ומבואר דבתורה נותנים לו

שבת בבית ה'

בשבת דף ל"א ע"א, הגמ' דנה שם במלאכת סותר, אם צריך להיות ע"מ לבנות ואיכא מ"ד התם דזה דוקא ע"מ לבנות במקומו, ובגמ' פריך ע"ז מהמשכן מכדי כל מלאכות ילפינן ממשכן והתם סותר ע"מ לבנות שלא במקומו, א"ל שאני התם כיון דכתיב על פי ה' יחנו כסותר ע"מ לבנות במקומו דמי, וביאור תי' הגמ' הוא, דבני ישראל שהיו במדבר, לא היה נחשב המדבר למקום כלל, מה יש במדבר חוץ מנחשים ועקרבים, ורק היכן שיש השראת השכינה נחשב למקום, ומש"ה אע"פ דהוי סותר ע"מ לבנות במקום אחר מ"מ נחשב כלבנות במקומו, שרק מקום שיש השראת השכינה נחשב למקום.

כמו"כ בן ישיבה אין לו מקום מלבד בית ה', רק היכן שיש השראת השכינה הוא מקומו כל מקום אחר זה לא מקומו, דוד המלך ע"ה אומר "שבת בבית ה' כל ימי חי", אין לו מקום אחר בחייו מלבד בית ה'. החברותא של הגרא"מ שך סיפר לאבי, קראו לו ר' משה בער בריסק, מתחילה למד בסלוצק אצל הגרא"ז ואח"כ למד אצל זקני וזקני מביא אותו בספרו. הוא היה חברותא שלו הרבה שנים, וסיפר שבאו לקחת את הגרא"מ שך לחופה, לא רצה ללכת, ואמר לאיפה אני ילך, "הישיבה זה הבית שלי".

מסורת התורה – רב ותלמיד

במשנה בתחילת אבות משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע מסרה לזקנים וכו', כתוב כאן שללמוד תורה צריך מסורת דרך רב לתלמיד, ואינו דומה לשאר חכמות שיכולים גם ללמוד בלא רב, זקני הגרב"ב היה אומר שגם אצל הגוים קדמוניהם היו יותר גדולים וחכמים מאלו של היום, ומה דהגוים אינם מבינים כן, וחושבים עצמם ליותר חכמים הוא מחמת שאין להם מסורת, ולכן רחוקים הם מקדמוניהם, ומפני ריחוקם נראים הם בעיניהם כקטנים, ודומה לכוכבים הנראים קטנים בעינינו בגלל ריחוקם, משא"כ ישראל שלומדים ע"פ מסורת ולומדים דברי קדמוניהם אינם רחוקים מהם אלא קרובים להם ומכירים אותם, ולכן מבינים שהקדמונים היו יותר גדולים, ושאלו לזקני

ר' יוחנן בן זכאי שלא הניח דבר גדול ודבר קטן, ואיתא שם דדבר גדול הוא מעשה מרכבה ודבר קטן הוא הויות אביי ורבא, ושאל איך אפשר לומר על הויות אביי ורבא דזהו דבר קטן, הרי זהו כל תורה שבע"פ, ואיך אפשר לקרוא לזה דבר קטן.

אמר לו זקני, אפרש לך ע"פ משל, נשאל שאלה, היו שני מעשים; מעשה אחד היה שאחד נדב סכום של מיליון דולר לישיבה, והיה עוד מעשה שאחד עמד בכביש וראה ילד קטן הולך להידרס, וסיכן עצמו והציל את הילד, הנה זה ודאי ששניהם עשו דבר גדול: הוא נדב מיליון דולר לישיבה והוא הציל נפש מישראל, ונשאלת שאלה; מי עשה דבר יותר גדול, האם מי שנדר לישיבה או זה שהציל נפש מישראל, במושכל ראשון נראה כי זה שהציל את הילד שהרי כל המציל נפש מישראל כאלו קיים עולם מלא, אבל אמר הגרב"ד כי אינו כן, אלא מי שנדב לישיבה הוא עשה מעשה יותר גדול, שאדרבה, כיון שהצלת נפש מישראל זהו דבר גדול מאד א"כ הרי מי לא היה עושה כן להציל נפש מישראל, אבל לתת נדבה גדולה לישיבה לא כולם היו נותנים, שאפי' שיש דין של צדקה אבל מ"מ יש שיעורים, מעשר, חומש, ולא כל אחד היה עושה כן, ואה"נ שהצלת נפש מישראל היא מעשה גדול יותר, אבל אדרבה בגלל שהוא מעשה גדול, מי לא היה עושה כן.

ורואים מזה שככל שהדבר מוכרח, כך חשיבותו של המעשה קטנה יותר, ואה"נ "המעשה" מצד עצמה יותר גדולה, אבל מצד "עשיית" המעשה היא פחות חשובה, כי מי לא היה עושה, שאדרבה משום שזה יותר חשוב וזה מוכרח, כל אחד היה עושה כן, וממילא הדבר מאבד מחשיבותו של המעשה.

וא"כ, סיים, לכן הויות אביי ורבא נקרא דבר קטן, דאה"נ שזה עיקר תורה שבע"פ אבל איך אפשר בלא ללמוד תורה שבע"פ, והרי בספר החינוך כתב שאדם בלא תורה כבהמה נדמה, וא"כ האם זה שבח על ר' יוחנן בן זכאי שלמד הויות אביי ורבא, הרי היה מוכרח ללמוד, אבל מעשה מרכבה זה כבר לוקסוס, לכן נקרא דבר גדול.

אִךְ אִפְשָׁר לֹמַר כֵּן שֶׁקִּדְמוֹנִיהֶם הָיוּ יוֹתֵר חֲכָמִים מֵאֵלּוּ שֶׁל הַיּוֹם, הָרִי הַיּוֹם יֵשׁ חִידוּשִׁים בַּעֲוֹלָם מֵהַ שְׁלָא הִיָּה מַעֲוֹלָם, וְאָמַר לָהֶם שְׂאֵז הִיָּה חֲנֻטַּת הַמֶּת וְכִישׁוּף וְכֹדוֹ' שֶׁהַיּוֹם אֵין מִי שִׁיכּוֹל לַעֲשׂוֹת כֵּן, וְכָל הַדְּבָרִים הַחֲדָשִׁים שְׂרֹאִים הַיּוֹם הֵם כֹּאֵין וְאִפְסָ לָזֶה.

בְּשִׁבִּיל לַלְמוּד תּוֹרָה צָרִיךְ רַב'ה, לַצּוֹרֵךְ מֵהַ צָרִיךְ לִקְבֹּל מֵרַב, יָדוּעַ שֶׁזִּקְנִי שֶׁחֲזָר מוֹוֹאֲלִיז'ן לְבִיתוֹ בְּסֻלּוּצֶק אָמְרוּ לוֹ כִּמְהָ לְמַדְנִים מֵהַ יֵשׁ לֶךְ לַלְמוּד מֵהַגֵּר'ח, גַּם כֹּאֵן יֵשׁ הֶרְבֵּה סִפְרִים הַגֵּרֶעֶק'א וְעוֹד אַחֲרוֹנִים וְתִלְמַד מִזֶּה. אָמַר לָהֶם דְּבַכֵּל הַסִּפְרִים הָאֵלּוּ אֲנִי יֹכֹל לַלְמוּד מֵהַ לֹמַר, אֲבָל הַגֵּר'ח מִלְמַד אוֹתִי מֵהַ שְׁלָא לֹמַר.

זִקְנִי הִיָּה אוֹמֵר אִיךְ צָרִיךְ לַלְמוּד וּלְקַבֵּל תּוֹרָה מֵרַב, וְאָמַר עַל עֲצָמוֹ שֶׁהוּא צָרִיךְ לַלְמוּד וּלְחַזֹּר עַל תּוֹרַת רַבּוֹ הַגֵּר'ח, עַד שֶׁזֶּה יֵה' אֲצִלּוֹ "כְּתַבְּם עַל לֹחַ לִבְךְ", שֶׁהַדְּבָרִים יֵהִיוּ בְּרוּרִים וּבִהִירִים כ"כ, עַד שֶׁמִּרְגִּישׁ שֶׁהוּא מַעֲצָמוֹ ג"כ אוֹמֵר אֶת הַסִּבְרָא שֶׁל הַרַב'ה.

הַשְׁפַּעַת הַתּוֹרָה

זִקְנִי הַגֵּר'ב בְּדִרְשׁוֹתָיו הִיָּה מֵרַבֵּה לְדַבֵּר ע"ז שֶׁבִּנְי הַיְּשִׁיבוֹת שַׁעֲמָלִים בַּתּוֹרָה מִשְׁפִּיעִים עַל כָּל כִּלְל יִשְׂרָאֵל, גַּם עַל הַרְחוּקִים מִתּוֹרָה וּמִצְוֹת, וְהִבִּיא בִּשְׁם הַגֵּר'י סִלְעֵנְטֵר שְׂרָאשׁ יְשִׁיבָה בְּסִלְבוּדְקָא עֵמַל לְהַבִּין אֶת דְּבָרֵי הַרַשֵׁב'א יֵהוּדִי בְּפִרִיז לֹא מִשְׁתַּמֵּד.

וְהִיָּה מִבִּיא מֵהַ שְׂאָמַר הַגֵּר'ח, זֶה הִיָּה בְּזִמָּן מִלְחַמַּת הָעוֹלָם הָרִאשׁוֹנָה שֶׁהַקוֹמְנַסְטִים הִשְׁתַּלְטוּ עַל רוֹסִיָּה וּמִצַּב הַדָּת הִיָּה גְּרוּעַ מְאֹד, שֶׁהַ הַגֵּר'ח בְּמִינְסֶק וְעֶסֶק בְּסוּגִיּוֹת דְּטוֹמָאָה וְטִהָרָה וּבִירִיר לְהַבִּין כִּמְהָ וְכִמְהָ מֵח' רַמְב"ם וְרַאב"ד שֶׁם, [הֵם הַחִידוּשִׁי תּוֹרָה שֶׁנִּדְפַס בְּסִפְרוֹ] וְנִשְׁאָל הָאֵם כַּעַת שֶׁמִּצַּב הַדָּת גְּרוּעַ שְׁלָא מִקִּיָּיִמִּים מִצְוֹת, הָאֵם לֹא עֵדִיף לְבַרֵּר אֶת הַהֲלָכָה לְמַעֲשֵׂה וּלְדִרוֹשׁ שִׁיקִּימוּ מִצְוֹת, וְלִמְהָ כַּעַת לַעֲמוֹל בְּבִיאוֹר דְּבָרֵי הַרַמְב"ם וְהַרַאב"ד הָרִי מֵהַ הַנִּפְק"מ לָנוּ אֵם הַפֶּשֶׁט בְּרַמְב"ם הוּא כֵךְ וּבְרַאב"ד כֵךְ הָרִי אֵלּוּ וְאֵלּוּ דְּבָרֵי אֱלֻקִּים חַיִּים וּבּוֹדָאֵי דָּגָם הַרַמְב"ם צוּדֶק וְגַם הַרַאב"ד צוּדֶק.

הַשִּׁיב הַגֵּר'ח דֹּאדְרַבָּה זֶהוּ הַדֶּרֶךְ, שְׂאֲנִי מִבְּאֵר אֶת דְּבָרֵי הַרַמְב"ם וְהַרַאב"ד נַעֲשִׂים הַדְּבָרִים מֵאִירִים, וּבִנְי הַיְּשִׁיבוֹת שׁוֹאֲלִים אִיךְ הַגֵּר'ח בִּיאוֹר מֵח' הַרַמְב"ם וְהַרַאב"ד, וּבִנְי הַיְּשִׁיבוֹת לּוֹמְדִים אֶת זֶה, וְרוֹאִים כִּמְהָ הַדְּבָרִים מִתּוֹקִים וְנִהְנִים, וּמִמִּילָא הֵם ג"כ רוֹצִים לְחַדֵּשׁ וְכָל אֶחָד מִבְּאֵר לְפִי הַדֶּרֶךְ שְׁלוֹ, וְאִתָּה שְׂרֹוּאָה שֶׁבִּנְי הַיְּשִׁיבוֹת עֲמָלִים בַּתּוֹרָה אֵז אִפִּי' שְׂאִתָּה לֹא כִּמּוֹתָם אֲבָל לְכַה"פ אִתָּה מִבִּין שֶׁצָּרִיךְ לְבַרֵּר אֶת הַהֲלָכָה, וְהַבְנִים שְׁלֶךְ אִפִּי' שֶׁהֵם לֹא כִּמּוֹךְ אֲבָל שְׂרֹוּאִים שְׂאִתָּה מִבְּרִיר אֶת הַהֲלָכָה לְכַה"פ מִבִּינִים שֶׁהַמִּטְבַּח שְׁלָהֶם צָרִיךְ לְהִיּוֹת כֶּשֶׁר, אֲבָל אִם אֲנִי לֹא יֹגִיד חִידוּשִׁים, וְרַק יִלְמַד אֶת הַהֲלָכָה לְמַעֲשֵׂה וִיגִיד הַרַמְב"ם פּוֹסֵק כֵךְ וְכֵךְ, הָרִי זֶה דְּבַר יֵבֶשׁ שְׁלָא מוֹשֵׁךְ, אֵז יֹכֹל לְהִיּוֹת שֶׁבִּנְי הַיְּשִׁיבוֹת יִשְׁאֲלוּ וְיִלְמְדוּ אֶת הַהֲלָכוֹת, וְאֲצִלֶךְ אוֹלֵי הַמִּטְבַּח יֵהִיָּה כֶּשֶׁר אֲבָל אֲצִל הַבֵּן שְׁלֶךְ גַּם הַמִּטְבַּח לֹא יֵהִיָּה כֶּשֶׁר, וְא"כ סִיִּים הַגֵּר'ח שְׂאֲנִי עֵמַל לְבָאֵר אֶת דְּבָרֵי הַרַמְב"ם וְהַרַאב"ד בְּגִלְלָל זֶה לְבֵן שְׁלֶךְ יֵשׁ מִטְבַּח כֶּשֶׁר.

כִּי לִקַּח טוֹב נִתְּתִי לָכֶם אֶל תַּעֲזָבוֹ

זִקְנִי הִיָּה מִפְּרֵשׁ הַפְּסוּק (מִשְׁלִי פ"ד פ"ב) "כִּי לִקַּח טוֹב נִתְּתִי לָכֶם תּוֹרַתִי אֶל תַּעֲזָבוֹ", דְּבַפְשׁוּטוֹ כְּתוּב שְׁנֵי דְּבָרִים, אֶחָד, נִתְּנָה, "כִּי לִקַּח טוֹב נִתְּתִי לָכֶם", וְעוֹד, בְּקֶשָׁה, "שֶׁתּוֹרַתִי אֶת תַּעֲזָבוֹ, אוֹלָם זִקְנִי הִיָּה מִפְּרֵשׁ שֶׁזֶה לֹא שְׁנֵי דְּבָרִים אֲלֵא הַתּוֹרַתִי אֶל תַּעֲזָבוֹ זֶה תִּנְאִי לְכִי לִקַּח טוֹב נִתְּתִי לָכֶם, שֶׁהַקְּב"ה אוֹמֵר מִתִּי אֲנִי נוֹתֵן לָכֶם הַתּוֹרָה, הוּא אִם אֶל תַּעֲזָבוֹ, אֲבָל אִם ח"ו עוֹזְבִים אֶת הַתּוֹרָה אֵז הַקְּב"ה לּוֹקַח מֵאִתָּנוּ אֶת הַתּוֹרָה שֶׁבִּתְנֵאִי זֶה הַקְּב"ה נוֹתֵן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, וְיֵשׁ בַּחז"ל אִם תַּעֲזָבוּ יוֹם יוֹמִים אַעֲזָבְךָ, וְהִיָּינוּ שְׂאֵם ח"ו יֵשׁ אִיזָה עֲזִיבָה אֵז מִן הַשָּׁמַיִם מַעֲכָבִים אֶת נִתְּנַת הַתּוֹרָה, וְאִם ח"ו יֵשׁ הַפְּרַעוֹת בַּתּוֹרָה כִּנְרָאָה שִׁישׁ ח"ו אִיזָה עֲזִיבָה.

עובדות והנהגות

הנצי"ב מוואלזין

א. בישיבת וואלזין היה בחור ששנה ופירש, ופעם רצה להלשין על הנצי"ב, וזיף את חתימתו של הנצי"ב עד שהייתה נראית בדיוק כחתימתו, והביאו את הנצי"ב לממשלה, והראו לו ואמרו לו זו החתימה שלך, ועי"ז סגרו את כל הישיבה. ורואים שלפעמים ממקום קדושה באים המהרסים, וכך היה המעשה: הם רצו שילמדו לימודי חול בישיבה, ולמעשה לא למדו שתמיד ע"י שוחד הצליחו להשתמט וכך התקיימה הישיבה, אבל הם באו עם החתימה. והנצי"ב לא סמך ע"ע להחליט בדבר זה, ועשה ישיבת ב"ד, וכך אמר: כתוב 'המבדיל בין קודש לחול, בין ישראל לעמים', וכמו שבהבדלה בין ישראל לעמים לא שייך שיהיה אחוז אחד גוי, שהרי צריך שיהיה ישראל לגמרי, כמו כן גם במבדיל בין קודש לחול צריך להיות מובדל לגמרי, ול"ש שיתערב גם חול, ולכך הורה לסגור את הישיבה, וכנראה שלא התנגדו לטענתו, [וכשסגרו את הישיבה כמדומה שאמר הגר"ב ד, שהייתה זו ישיבה של שש מאות בחורים].

הגר"ח

ב. אביו של הגר"ב ד הגר"ר שמואל דוד שלח את הגר"ב ד ללמוד בוואלזין. הוא היה בן יחיד אחר עשר שנים, והיה מאד מסור אליו והוא היה חוזר יותר פעמים לבית, וכיון שהדרך מוואלזין עד מקום מגוריו ארכה זמן רב, לא רצה אביו לבטל את הגר"ב ד מלימודו, ולכן היה אביו בא לבקר את בנו לראות מה שלומו, וכשר' חיים ראה את זה, אמר לו: תעזוב אותו, ומאז כבר לא בא, שהרי אם ר' חיים אומר לא לבא אז לא באים, ומכיון שהיה משתוקק מאד, היה בא לראות איך הוא מדבר בלימוד, אבל הגר"ח אמר לו, שהרי זה כמו שזורעים דבר, אם ילכו לראות כל הזמן איך זה גודל, זה יקלקל אותו, ואמר להגר"ח: בסדר, אני לא בא, ויותר כבר לא בא, וזו הייתה האמונת חכמים שלו, שאפי' שהיה מאד משתוקק לראות אותו, מ"מ לאחר שהגר"ח אמר לו שלא יבוא, שוב לא בא.

ג. אבי פעם ראה אצל הגר"ז את תמונתו של הגר"ח והביט בזה הרבה זמן, והגר"ז שאל אותו למה אתה כ"כ מסתכל, אמר לו, שכשראו את ר' חיים בעצמו, רק כשראו את העיניים שלו, כבר היו מקבלים פחד, ואילו בתמונה לא רואים את זה. אמר לו הגר"ז: את זה התמונה לא יכולה לתפוס.

ד. ואמר שבבר ממצוה שלו שאמר הדרשה להגר"ח, אמר לו מה שנהגו בדרשת בר מצוה להזכיר מדברי השאג"א הוא מכיון שהשאג"א פרץ דרך חדשה בלימוד דמקודם למדו בדרך הפלפול, וכיון שהתקבל דרך הלימוד שלו, נהגו להזכיר דבריו בדרשת הבר מצוה, והוסיף הגר"ח דב"ה גם הוא זכה לחדש דרך בלימוד, ואאמו"ר לא יכל להבין את דבריו של הגר"ח מרוב פחד, וזקני אח"כ הסביר לו מה שאמר הגר"ח.

ה. ופעם ביקש זקני הגר"ב ד מאבי שיביא איזה יין להגר"ח, ושהגיע שאל אותו הגר"ח אם כבר קרא ק"ש, ואמר שהוא הרגיש שפורחת לו הנשמה מרוב פחד.

ו. את החידוש של הגר"ח על רוב בסנהדרין, הביא הגר"ב ד בשמו, אבל הגר"ז אמר שלא שמע מאבא שלו ואמר דבר אחר, [א.ה. ונדפס בשיעורים על סנהדרין], אבל אמר שנראה מתוך הדברים שזה מתאים לאביו הגר"ח.

ז. הגר"ב ד אמר שאף שהגר"ח לא ידע לשיר אבל הוא הבין בשירה, וראיה לזה, שפעם שר לפניו שיר ואמר לו ששיר זה אינו משלנו אלא של וואלך, והגר"ב ד לא ידע מה זה, פעם נזדמן לו לשמוע איזה חזן, ושאל לו מהיכן זה, ואמר לו מהחזן וואלך, וסיפר לו שהיה הולך ליד הגויים רועי הצאן כמין בדואים, והיה שומע את שירתם וזו הייתה המנגינה, ועכשיו הבין הגר"ב ד מה שאמר הגר"ח שאין זה משלנו.

ח. הגר"ח היה קורא ק"ש כמה פעמים, והיה זמן שהיה קורא גם באידיש, כיון שחשש שאינו מדקדק באותיותיה כדבעי, ולכן ע"י שקרא באידיש יצא לכה"פ לפי שיטת הראב"ד שסובר שבשאר

לשונות אין צריך דקדוק, וכך היה מתרגם באידיש את המילה "שמע" = "דערער" ולא "ער". היום המעשה כבר מפורסם, אבל בזמנו הגר"ד ביקש שלא יפרסמו מעשה זה, כיון שברע"א כתוב שלא יקראו בשאר לשונות נגד מה שהרפורמים רצו שיקראו בשאר לשונות.

ט. הגר"ח אמר ללמוד בספר הפלאה, ואמר הטעם מכיון שהוא קרוב למהלך הלימוד שלו.

י. הגר"ח נר"נ עם הגר"ר בנקיס בישיבת וואלזין, ומרוב ריתחא דאורייתא הרים הגר"ח את הגר"ר שהיה גבוה קומה ואלו הגר"ח היה נמוך קומה, ומכח הרמה זו נעשה קרע בלבו של הגר"ח.

יא. הגר"ד סיפר שבעירו של החלקת מחוקק הי' נידון שהיו צריכים בעל תפילה, והי' שאלה אם לקחת את החלקת מחוקק שהי' יר"ש, אך לא היה קולו ערב, או לקחת את מי שאין מעלתו ידוע כירא שמים אך קולו הי' ערב, והב"ד שם ישבו ע"ז ופסקו לקחת את החלקת מחוקק, ואמר הגר"ח דאילו הוא הי' שם היה פוסק אחרת, דירא שמים הוא רק מעלה בחזן, וקולו ערב הוא במהות החזן, וא"כ קודם כל צריכים חזן ואח"כ צריכים מעלות בחזן.

יב. כבר כשהיה ר' חיים צעיר היה ראש ישיבה, והוא היה "רבי", ומאד הצליח בוואלזין וכולם קיבלו את הדרך שלו, והוא היה הראש ישיבה העיקרי שם, ואילו אצל הנצי"ב נכנסו פחות בחורים, והוא אמר שהוא לא צריך אפי' מנין בשיעור, והעיקר צריך מנין כדי שיוכל לומר קדיש דרבנן.

יג. לא כולם קיבלו מהגר"ח שם, ויש תלמיד אחד שכתב ספרים ואפי' שאפשר לראות בספרים קצת יסודות שלו שבנויים קצת ע"ד הגר"ח, אעפ"כ הגר"ח לא החזיק שהוא תלמיד שלו, ופעם אחת התלמיד הנ"ל קרא להגר"ח: רב'ה, והגר"ח שאל אותו במה אני רב'ה שלך, והלא אני בכלל לא בדרך שלך.

יד. להגר"ח היו הרבה מתנגדים, ופעם אחת קראו לו למשפט, ואמר לשופט: אני יודע הכי טוב איך לפסוק בזה, ושאל אותו השופט האם אין זו קצת גאווה, ענה לו הגר"ח: אני אומר רק את האמת! מה אני יכול לעשות שזו האמת.

הגר"ד כתלמיד של הגר"ח

טו. בוואלזין הייתה חבורה, וכל אחד מסר חבורה, הגר"ד כשהיה בזמן הראשון [כשהיה בן ארבע עשרה], הכין גם הוא שטיק'ל תורה, והשומעים שאלו אותו הרבה ע"ז, והגר"ח אמר לו: הלוסקער [כך קרו לסבא שהגיע מהלוסק] הם שואלים טוב. והוא חזר לבית שהיה מתאכסן שם ובכה, הוא חשב שהכין שטיק'ל תורה טוב, וככה הגר"ח דחה אותו, ובעלת הבית הלכה לאשתו של הגר"ח ואמרה לו שהוא בכה, ואח"כ היה שוב פעם אותו דבר שהכין שטיק'ל תורה ודחו אותו, אבל בפעם השלישית אמר לו הגר"ח: לוסקער אתה אומר טוב, אל תכנע להם! שאז כבר קלט את הדרך שלו, עד כדי כך שבפעם הרביעית לפני שהגר"ד אמר חבורה, בירר הגר"ח מה ההלוסקער הולך לומר [כמדומה שהיה זה על עדי מסירה].

טז. ר' משה סאלאוויציק [בן ר' ישראל גרשון] רצה פעם לדבר עם הגר"ד אך הדבר לא התאפשר, מפני שכל הזמן כיבד אותו הגר"ד; אולי אתה רוצה לאכול, ואולי דבר זה או אחר. ואמר אינק'ל של הרב'ה, שכ"כ הרבה טובות קיבלתי ממנו שאני חייב בהכרת הטוב.

יז. סיפר לי הגרא"י פינקל זצ"ל, שכשהישיבה של הגר"ד עמדה לקום, שמעו עליו שהוא למדן וביקשו ממנו שימסור שיעור, והיו שמה רא"י ור' אייזיק שער, והוא אמר להם שהוא צריך לשאול את הגר"ח אם הוא יכול להיות רה"י, אבל רא"י אמר לו שעד שיסע לר' חיים ועד שיחזור נצא עמי-ארצות, אבל הוא כן נסע, ור' חיים אמר לו שהוא כבר פגש בתלמיד שלו שיכול הוא לבד להיות ראש ישיבה ואתה עוד שואל אם אתה יכול להיות ראש ישיבה. התלמיד היה רא"נ פלאי, וכך היה המעשה, שהגרא"נ ביקש מהגר"ד שייתן לו המלצה לר' חיים שע"ז יוכל לאסוף כסף, והגר"ד נתן

לו המלצה, וכשהגיע לר' חיים היה זה בזמן שהייתה ישיבה של הב"ד, והגר"ח קם, ואמר: זה תלמיד של רב"ב, "לכולהו אית לי פירכא חוץ מרב"ב", והיינו שעל כולם יש לו טענות שלא הלכו עם המהלך שלו חוץ מרב"ב, ומאותו המעשה אמר ר' חיים שפגש תלמיד שלו שיכול להיות ראש ישיבה וכו"ל.

יח. הגר"ח אמר להגר"ד ולהגרא"ז שישקיעו בסדר קדשים כי שם תהיה להם תועלת, ובבין הזמנים היה הגר"ד חוזר על קדשים והיה בקי היטב.

יט. הגר"ד למד עם הגר"ח בוואלזין את כל קדשים בעיון קל, והיה יודע בקדשים, ובבין הזמנים למד עמו אאמו"ר מסכת מעילה, ואמר שדרך מסכת מעילה אפשר לחזור על כל קדשים, שאם לא יודעים זבחים א"א לדעת מעילה, וידע את כל היסודות במסכת וכן את היסודות של הגר"ח, ולאחמ"כ דיבר אבי עם הגר"ז ביסודות שאמר לו, ואמר הגר"ז שגם הוא אמר את כל היסודות הנ"ל.

הגר"ב"ד

כ. זקני הנהיג בישיבתו שסדר הלימוד יהי' שזמן א' ילמדו סדר נשים וזמן א' ילמדו סדר נזיקין. כדי שלא לצאת כלל מעניני נשים נזיקין, וכל זמן למדו מסכת אחרת, וגם ב"ב למדו בזמן אחד, כך גם יבמות וכתובות למדו בזמן אחד.

כא. הגר"ב"ד רצה שילמדו גם מועד כמו מסכת שבת, והיה זמן אחד שהתחיל לומר שיעורים על שבת אבל הבחורים לא רצו, וגם רצה שילמדו מסכת ע"ז, אבל סנהדרין לא רצה ללמוד ואמר שאפי' שזה מסדר נזיקין מ"מ זהו רק ה"קצה" של נזיקין.

כב. זקני סבל ממחלת פורסטט, ומזה הוא נפטר, משום שסבר שאסור לעשות ניתוח קטטר מחשש סירוס, אמנם החזו"א היום סובר שמותר, שכן היום עושים באופן שאין חשש, ואמרו לו שהרגאטשובר עשה ניתוח, ואמר שהרי עשה ונפטר מזה.

כג. היה צריך קטטר ולא הסכים שאאמו"ר יעשה לו את זה, משום שחשש שמא יעשה חבורה, ובגמ' בסנהדרין איתא דרב לא שביק לבריה למישקל סילוא דילמא חביל והוי שגגת סקילה ואין בזה היתר דאינו מתכוין, והסכים שרק קרוב אחר יעשה.

כד. וסיפר אאמו"ר שהמחלה התחילה כשהתחיל לנסוע אחרי מלחמת העולם הראשונה לאסוף כסף באמריקה, שקודם היו נוסעים לרוסיה והיה אפשר לאסוף כסף במוסקבה, אבל אחרי שרוסיה נהייתה קומוניסטית, שוב לא היה שייך לאסוף שם כסף, ולא היה כלל לעשות ישיבות רק בפולין, והיו נוסעים ביחד, ונסעו אז באנייה, משום שעדיין לא היו האזרחים נוסעים באווירונים, והגיעו לפריז ומשם נסעו לחוף אמריקה, וכשהיו בפריז זה היה בשבת, ופתאום באמצע השבת נעלם ר' ראובן, והגר"ד מאד פחד, מפני שבכזה עיר יש אנשי עולם התחתון, ומרוב עגמת נפש התחיל להרגיש את המחלה הזו. וברוב פחדו חשב שר' ראובן מת ח"ו, ועשרה רגעים לפני שנגמרה השבת הגיע, ונתברר שנכנס שם לסוג בית הכסא כשנכנסים לשם נדלק החשמל וכשיוצאים נחבא, וכשנכנס לא שם לב, אבל אח"כ שם לב ולכך לא יצא משם כל השבת, וכשנכנס גוי אחד, יצא מיד.

כה. כשהגיעו לוילנא אמר שאינו מרגיש טוב וקראו לרופא, והרופא אמר לו שיש לו שפעת, ונתן לו תרופה לזה, אבל האמת שהתחזקה לו המחלה ההיא וכיון שלא נתנו לו תרופות התחזקה יותר, ונהיה זיהום בכל גופו ולא היה כבר מה לעשות, והסבא אמר על הרופא שהוא לא מבין טוב ואבי רצה לדבר עמו בלימוד, ואמר לו: איני מרגיש טוב, תבוא עוד כמה ימים, ובדרך כלל לא היו כלל דברים כאלו, ומזה ידע כמה לא טוב הוא הרגיש.

כו. ופטירתו לא הייתה בדרך הטבע, אלא כמו שאמרו "מפני הרעה נאסף הצדיק", שכשהגיעו לוילנא היה כ"כ שמח ובריא, ואפי' הרים אותי, וכשאמרו להגר"ח ע' שהוא לא מרגיש טוב, אמר מסתמא הוא יבריא, שלא האמין שיכול לצאת מזה ח"ו שיסתלק.

כז. לאחר שברחה הישיבה מקמניץ לוויילנא מחמת פחד הקומוניסטים, אמר הסבא שיגיד שיעור וכמעט כל בני הישיבות היו שם, והתאספו לשמוע את השיעור ולמדו אז כתובות, ואמר שיעור על הסוגיא דטענת אונס, ואאמו"ר אמר לי שחשב מה כבר יכולים לחדש עוד בעניין זה, שכבר יותר מחמישים שנה עמל בזה וחדש בזה, אבל אעפ"כ חידש והרחיב בזה והיה זה השיעור האחרון, וזה היה שבוע לפני ההסתלקות שחידש שוב והספיק עוד לכתוב את זה, ואאמו"ר חשב שגמר, אבל אח"כ באו גדולים לשם ושוב אמר על טענת אונס, ודיבר על הרא"ה הידוע שבתולה בדעת אחרים אין טענת אונס ואמר דברים מחודשים, וחשב שכבר גמר, אבל ממש לפני ההסתלקות ראה שמדבר לעצמו בדברי תורה ואאמו"ר היטה אוזן ושוב ראה שחזר עוד על טענת אונס.

כח. ומסר חבורה נוספת עם דברים חדשים בעניין מקלקל בחבורה, והיה בדעתו למסור שיעור ע"ז, וכבר מסר קודם החבורה לקבועים שהיו מוסר להם קודם, וביניהם היה אבי, ואמר שהיו דברים עמוקים מאד ולא הבין [ואף פעם לא היה דבר כזה אצל אבי שלא הבין], והפסדנו שטיק'ל זה, שלא כתב השיטק'ל הזה.

כט. והגרב"ד היה אומר על עצמו: ב"ה את הא' הבנתי אבל עדיין לא הגעתי לת', ולכן כל דבר לא היה גומר, שכן היה שוב מעמיק ושוב מעמיק, ואבי שאל אותו איך אתה מסתדר, הרי אתה צריך גם ללמוד דברים אחרים, הוא היה גם רב והיה פוסק, אבל אמר שלהכל יש זמן וגם לזה יש זמן וגם לזה יש זמן, ובאמת הספיק את הכל.

ל. זקני ידע יו"ד בגיל שתים עשרה. הייתה לו 'סמיכה' מר' יצחק אלחנן ספקטור. הייתה לו גם 'סמיכה' מהגדול ממינסק. אבי ראה את הסמיכה ואמר שכותב עליו דברים גדולים.

לא. והגרב"ד היה מעיר לאבי שהוא ידע יו"ד בגיל שתים עשרה, ואיך אתה עדיין לא יודע!

לב. הג"ר ראובן היה כ"כ מקורב אליו, כמעט שלא עשה שום דבר בלא להתיישב עם ר' ראובן, וכשהגיע בחור להגיד לו 'תורה' והיה נהנה מהתורה, היה אומר לו: בא נעלה לר' ראובן [הוא היה גר בקומה השנייה], ר' ראובן בטח יינה מזה. זכורני בתור ילד קטן כשהתחלתי ללמוד בחיידר ואמרתי לו שאני יודע לקרוא מהסידור, אז הסבא מאד נהנה ואמר לי בא נעלה לר' ראובן ובחן אותי ולא ידעתי הכל, ממש לא משה ידו מתוך ידו.

לג. אאמו"ר סיפר שהוא הלך לראות תמרון מקום שהקוזקים ימ"ש הראו את כוחם, והראו איך בכידון עקרו עץ גבוה, ואח"כ אמר לו הגרב"ד מוסר, שכשהוא כשהיה ילד צעיר [בגיל שש אולי שבע] היה תמרון ולא הלך לראות, ואמר שאם היה ענין לראות את זה, למה זה לא כתוב בתורה.

לד. שלחו פעם להגר"ח לשאול את מי למנות לרב של עיר מסוימת, האם את הגרב"ד או גדול אחר שהיה בקי יותר, ואמר הגר"ח ששניהם גדולים, ולמעשה הגדול השני טען שלו מגיעה הרבנות והגרב"ד לא רצה לעשות מחלוקת והלך אליו ואמר לו "מזל טוב". לאחר זמן כשהישיבה של הגרב"ד הייתה במצב כספי קשה, היה אצל הגר"ח וסיפר לו, ואמר לו הגר"ח: מי אמר לך להיות צדיק ולוותר ע"ז.

לה. אבי נסע ללמוד אצל הגר"ז בעיר בריסק והיו לומדים שם בבוקר סדר קדשים, ובצהרים היו לומדים ב"ק, והבחורים היו אומרים בב"ק תורות בסגנון התורות שאמרו בקדשים; שני דינים בבור, שני דינים בשן ורגל וכדו', ואח"כ כשחזר לסבא שאל אותו מה חידשו שם, ואמר לו סוג התורות האלו, שאל אותו אין לכם מה לעשות בב"ק חוץ מלחדש דברים אלו.

לו. זקני הגרב"ב אמר שהקנאת סופרים שלו הוא בהג"ר שמעון, ואמר שזכה להעמיד תלמידים יותר ממנו.

לז. הגר"ג סמוטני סיפר שהי' נמנה מחסידי גור, ושאל את הדמו"ר בעל האמרי אמת היכן שילך ללמוד, ואמר לו שאם תרצה ללמוד לימוד קל יותר לך להגר"א וסרמן מפני שהוא ירא שמים, ואם תרצה לימוד עמוק יותר לך להגר"ב מפני שהוא צדיק יותר, וכן הלך ללמוד אצל הגר"ב.

לח. לפני שיצא לאור ג' כרכים האחורנים מספר ברכ"ש, [החלק הראשון כבר הכינו זקני בעצמו לדפוס], נסתפקו בנו וחתניו אם להוציאו לאור או לא, מכיון שסברו שלא יבינו את עומק דבריו, ואמר ע"ז הגר"א חזן שהיה לתמידו המובהק של זקני, שיוציאו לאור, ובאם לא יבינו אזי אני יתן להבינם, ואמר דודי ר' ראובן דאם הוא לוקח ע"ע אפשר כבר להוציאו.

לט. הגר"א חזן למד אצל זקני שמונה שנים ולאחר זמן עבר לישיבת מיר, וחשש שזקני יקפיד עליו, אמר לזקני שהוא יכול לחזור על כל השעורים ששמעתי ממנו בלי לחסר אפי' קנייטש אחד. והמשגיח דמיר ר' ירוחם היה שולח מטובי הבחורים לקבל תורה מהגר"ז, ונשאל פעם למה אינו רוצה לשלוח את הגר"א חזן, ענה שכזה בעל כשרון איננו רוצה לשלוח.

מ. זקני הגר"ב פי' מה שאמרו חז"ל דעשיו שונא ליעקב, דהגע עצמך וכי גנב במדבר לא נחשב גנב, ודאי שהוא גנב ורק דאין לו היכן לגנוב, כמו כן כל גוי הוא רוצח ומה דאינו רוצח הוא משום דנוהג בחשבון שאם ירצח אנשים הרי כמו כן ירצחו אותו, וכי בשביל זה אינו מצד עצמו רוצח.

מא. הסבא רצה פעם לומר דברי שבח על חתן באזני חותנו, והם חשבו שהולך להגיד שאמר שטיקל תורה טוב, אבל הוא אמר שפעם דיברו על קושיא של הנתה"מ והוא אמר מיד תי', והתי' נמצא בחת"ס, ויש לו גלייכעא קאפ [=ראש ישר], למצוא את החת"ס זהו השבח הטוב ביותר.

מב. אמר על הגר"ש היימן, שאף שאינו בעל כשרון גדול, אבל יש לו "גזונטער קאפ" [=ראש בריא].

מג. הגר"ז מנה פעם את גדולי מרביצי התורה שהיו בזמנו, ואם שאם תרצו אפשר גם להכליל את הגר"ש היימן [אפי' שהיה צעיר].

מד. זקני הגר"ב סיפר שבעיר אחת רצו למנות את הנחלת דוד להיות רב עליהם, אלא דהיה מנהג המקום דמקודם לכן הרב צריך לדרוש לפני הקהל, ואם לא יצריכו להפריכו יקבלו עליהם את הרב, והנה הנחל"ד דרש שם, והיה נוכח שם הגר"ד מקרלין בקטנותו [הגר"ח כתב עליו פוסק הדור], והתחיל לשאול את הנחל"ד, והיה נמוך קומה והעמידוהו על הספסל והקשה, ולנחל"ד לא היה בידו להשיבו, ומשום זה לא קבלהו לרב עליהם, ואמר לו הנחל"ד, שאדם גדול תהיה אבל רב בעיר גדולה לא תהיה, וכך הווה שהיו לו כמה הצעות לרבנות בערים גדולות ולא אסתעייא מילתא, והי' רב בעיר קרלין שהיתה עיר קטנה.

מה. זקני אמר שצדיק צריך להיות חכם, ובלא חכמה א"א להיות צדיק.

מו. היה יודע להתנהג עם הציונים בחכמה. פעם ביום הזיכרון של מי שהקים את המדינה, עשו אזכרה והזמינו את זקני, מכיון שהיה רב המקום, והסבא לא התחמק, ואמר שאם יאמר שאינו מגיע, אז רק יתחיל בלאגן וכו'. ואח"כ דרש ואמר כך: אם מי שיכול לומר לי שהוא עשה פעם מצוה שפעם אחת הניח תפילין ראוי הוא שנאמר עליו 'אב הרחמים', אבל הרי לא עשה כן אף פעם, אלא להיפך, ואז התחיל לדבר נגדו.

מז. הגר"י דויד שליט"א סיפר כשהיה הגר"ב באמריקה נזדמן למקום שהתחילו לשיר את שירת הציונים הידועה, ומנהגם היה לעמוד כששרים שיר זה, והגר"ב מתחילה נעמד ובאמצע נתיישב, ואמר שבתחילה עמד מכיון שהוא חשש לפיקו"נ שבאותו זמן נשב מאוד רוח הציונות וחשודים הם ברציחה, אך לבסוף החליט לשבת מכיון ששיר זה הוי מינות שדינו היהרג ואל יעבור.

מח. היו לו טענות על אחד מתלמידיו שהיה קנאי גדול, והיה אומר אני עשיתי אותו קנאי והוא נהיה קנאי יותר ממני.

מח. הגרב"ד דיבר פעם בלימוד עם איזה רב בווארשא ודיבר עמו על הרשב"א, ואמר לו איזה פלפול, אמר לו הסבא בחריפות "מיר קריינקט אוף די רשב"א און איהר שפילטצ'אך מיט די רשב"א", [=אנחנו נחלים על הרשב"א ואתם משחקים עם הרשב"א].

מט. בחנוכה היה הגרב"ד מדליק לאחר מעריב בצאת הכוכבים, אבל אני מדליק בשקיעה וכן נהג אבי כמו שנהג הגרי"ז, וכן נהגו בא"י, שם לא היה שיך להדליק בחוץ בגלל השקצים שהיו מיד מעיפים את החנוכיה, והדליק בחלון. והבחורים היו מגיעים לשמוע את ברכותיו, ומיד הלכו ללמוד, ואמר שזה לא בסדר אלא צריך לשיר, ולמחר ארגנו החסידים שהיו שם, הרב'ה מגור היה שולח אליו בחורים, וארגנו שולחן שלם עם שירים, ואמר שזה לא אמר, אמנם צריך לשיר, אבל לא כ"כ הרבה.

נ. כשחזר פעם מאמריקה והגיע לישיבה, עשו לו קבלת פנים, ואמר שיעור. לאחר השיעור אמר שמוע"ס, ואמר להם: תראו כמה אני מוסר נפש בשבילכם, שכשהייתי באמריקה שנה שלמה למדתי את כל קדשים, וכאן אני צריך עוד פעם ללמוד בור ושור, ועוד פעם בור ושור.

נא. וסיפר לי ר' נח מינסקר, שהיה נהוג שהבחורים המבוגרים היו צריכים לומר תורה לזקני, ופעם הגיע ולא היה לו כ"כ מה לומר, ואז למד חולין [שהיה נהוג שהבחורים המבוגרים היו לומדים גם מסכתות אחרות], ואמר להגר"ב"ד בחולין שבזה יכל לומר, אמר לו הגרב"ד: מיין קינד [=ילדי], אני כבר שלשים ושנים שנה לא למדתי את העניינים האלו, ואעפ"כ התחיל לחשבן איתו את כל דברי הגמ' והראשונים בע"פ, ור' נח סיפר שיצא משם בבושת פנים.

נב. באמריקה התארח זקני אצל ר' יעקב יוסף הרמן וכשנעשה בנו ר' נחום דוד לחתן ביקש מזקני שילמד אותו נדה, וסיפר לי בנו ר' נחום דוד שפ"א כשזקני למד אתו, הביא רמב"ן והסביר לו, אח"כ שאל אותו אם הוא מבין את זה, אמר לו שכן, צעק עליו, שלא מתחיל להבין, הסביר עוד הפעם ושאל שוב אם הוא מבין, אמר לו כן, צעק עליו שוב שלא התחיל להבין, אח"כ הסביר עוד הפעם, ושאל אותו אם הוא מבין, אמר שלא מבין, אמר לו זקני עכשיו אתה מתחיל להבין.

נג. גם כשחתנו הגר"ח פ' שיינברג נעשה לחתן, ביקש ממנו חמיו שילמד אתו הל' נדה ולמד אתו, וזקני החזיק ממנו ואמר עליו שיש לו ראש טוב, ובאירוסין שלו רשם זקני את התנאים וחתם, ואח"כ חתם ר"מ סאלוויציק אבל בחתונה שלו זקני כבר לא היה באמריקה, אמנם בחתונה של הבן ר' נחום דוד היה בחתונה וסידר קידושין.

נד. גם אאמו"ר כשהיה חתן ביקש מזקני שילמד אתו נדה והתחיל להגיד לו חידושים בראשונים, ואבי אמר שאינו מבין, שכן היו דברים מאד עמוקים, והפסיק.

נה. ר' נחום דוד סיפר לי עוד שאמו תמיד הייתה אומרת לו: לך תראה איך שזקני ישן.

נו. ר' נחום דוד היה הולך אתו באמריקה וסיפר לי הרבה סיפורים, וסיפר שפעם הלכו לרופא, והרופא היה באמצע טיפול לחולה וכשראה את רב"ב, אמר לו שטוב שהגיע, משום שיש לו קושיה על מאמר חז"ל וביקש להפסיק ושזקני יכנס. אמר לו זקני: קודם תגמרו עם החולה שאצלכם, ואח"כ אני יכנס ואני מקווה שהקב"ה יעזור שבזכותו של הרב'ה שלי יהיה לי תירוץ על קושייתכם. וכשנכנס שאל אותו על מה דאיתא בגמ' בסוכה כ"ח על הלל הזקן שהיה לו שמונים תלמידים וכו' קטן שבכולם ר' יוחנן בן זכאי שלא הניח דבר גדול ודבר קטן, ואיתא שם דדבר גדול הוא מעשה מרכבה ודבר קטן הוא היות אביי ורבא, ושאל איך אפשר לומר על היות אביי ורבא דזהו דבר קטן, הרי זהו כל תורה שבע"פ, ואיך אפשר לקרוא לזה דבר קטן.

אמר לו זקני, שאפרש לך עפ"י משל נשאל שאלה, היו פעם שני מעשים; מעשה אחד היה שאחד נדב סכום של מיליון דולר לשיבה, והיה עוד מעשה שאחד עמד בכביש וראה ילד קטן הולך להידרס, וסיכן עצמו והציל את הילד, הנה זה ודאי ששניהם עשו דבר גדול: הוא נדב מיליון דולר לשיבה והוא הציל נפש מישראל, ונשאלת שאלה; מי עשה דבר יותר גדול, האם מי שנדר לשיבה או זה שהציל נפש מישראל, במושכל ראשון נראה כי זה שהציל את הילד שהרי כל המציל נפש מישראל כאלו קיים עולם מלא, אבל אמר הגר"ד כי אינו כן, אלא מי שנדב לשיבה הוא עשה מעשה יותר גדול, שאדרבה, כיון שהצלת נפש מישראל זהו דבר גדול מאד א"כ הרי מי לא היה עושה כן להציל נפש מישראל, אבל לתת נדבה גדולה לשיבה לא כולם היו נותנים, שאפי' שיש דין של צדקה אבל מ"מ יש שיעורים, מעשר, חומש, ולא כל אחד היה עושה כן, ואה"נ שהצלת נפש מישראל היא מעשה גדול יותר, אבל אדרבה בגלל שהוא מעשה גדול, מי לא היה עושה כן.

ורואים מזה שככל שהדבר מוכרח, כך חשיבותו של המעשה קטנה יותר, ואה"נ "הפעולה" מצד עצמה יותר גדולה, אבל מצד "לעשות" את המעשה, זה פחות, כי מי לא היה עושה, שאדרבה משום שזה יותר חשוב וזה מוכרח, כל אחד היה עושה כן, וממילא הדבר מאבד מחשיבותו של המעשה.

וא"כ, סיים, לכן הוויות אביי ורבא נקרא דבר קטן, דאה"נ שזה עיקר תורה שבע"פ אבל איך אפשר בלא ללמוד תורה שבע"פ, והרי בספר החינוך כתב שאדם בלא תורה כבהמה נדמה, וא"כ האם זה שבח על ר' יוחנן בן זכאי שלמד הוויות אביי ורבא, הרי היה מוכרח ללמוד, ואה"נ המעשה של אביי ורבא זה יותר דאין עולם עומד בלי תורה אבל זה מוכרח, אבל מעשה מרכבה זה כבר לוקסוס, [וצ"ע אם יש ע"ז בכלל מצוה דת"ת], לכך נקרא דבר גדול. וזקני התחיל להגיד לרופא מוסר שא"א בלי תורה, משום שבלי תורה כבהמה נדמה.

נז. והג"ר אלכסנדר פריינד זצ"ל (אחיו של הגר"נ פריינד) אמר לי שהוא שמע בנוסח אחר קצת מה שזקני אמר, שהנה טבע העולם שהדבר שיותר מוכרח ונצרך לבריות קל להשיגו בזול, כמו אוויר שהוא מוכרח לאדם קל להשיג, וכן לחם שנצרך לאדם קל להשיג בזול, ורואים מזה שככל שהדבר נצרך יותר, כך קל יותר להשיגו, וא"כ זה מה שאמר שהוויות אביי ורבא נקרא דבר קטן, דאדרבה כיון שזה מוכרח שהרי א"א לאדם בלא תורה, ממילא קל להשיגו, ולכן נקרא דבר קטן, אבל מעשה מרכבה שזה פחות מוכרח וממילא קשה להשיגו, נקרא דבר גדול.

נח. היה נהוג בוילנא שביארציט של הגר"א, היו עושים סיום הש"ס, והגר"ע שהיה הרב היה צריך להגיד את ה'הדרן', אולם הגר"ע לא היה דרשן, וביקש מזקני שיגיד, והיו שם כל הרבנים של וילנא, המרחשת ועוד, ומיד נעמד לומר שיעור על נדה, בעניינים העמוקים של נדה, ואמר שיעור כמו שאמר בנשים נזיקין, ואבי אמר לי שלא ראה שהכין את עצמו לזה [א.ה. השיעור נדפס בספר הזיכרון זכרון בנימין לעי"נ הגר"ב קורלנסקי].

נט. הברית שלי הייתה בברנוביץ הסמוכה לעיירת לכוביץ ששם היה גר זקני אבי אמי, ובברנוביץ היה בית החולים ושם הייתה הברית ולא הייתה אפשרות להביא יותר מעשר אנשים, והגר"א ווסרמן גם השתתף שם, ואאמו"ר הזמין גם את הגר"ד פוברסקי, שראה אותו לומד בבית הכנסת כל הזמן, והיה מדבר אתו בלימוד, ואמר שכל דבר שהיו מדברים אתו היה נראה כמו שלמד את העניין עכשיו, וכשהגיע זקני לברית, אמר לזקני שזה האברך שהוציא הספר ישועות דוד, וזה היה דבר נדיר שהוציא הספר בגיל צעיר, שאז לא היו מוציאים ספרים בגיל מוקדם כ"כ, ואמר עליו זקני שיש לו "לייכטע הבנה", ופעם שהייתי אצלו שאלני מה הוא התכוון כשאמר זה.

ס. ושהגיע אז זקני לברנוביץ כיבדו הגר"א להגיד שיעור, ולמדו שם חולין, ונעמד מיד למסור שיעור על חולין.

סא. ר' אריה לוי סיפר לי שהוא למד אצל זקני עוד כשזקני היה בצעירותו, והוא היה חייב לברוך עקב איזה מעשה שרצו אותו לשידוך, ולא היה יכול לספר לזקני את המעשה, וכשעזב זקני אמר לו: הפורש ממני כפורש מן החיים, והוא אמר לי שהוא פוחד שזה אולי יתקיים.

סב. ומאד העריץ את זקני, אח"כ שלח את בנו ר' חיים יעקב לקמניץ. וכשהגעתי לא"י נכנסתי ללמוד בת"ת עץ חיים, ור' אריה לויין שהיה המשגיח, מרוב הערצה לזקני היה לוקח אותי לכל מקום ומבקש ממני שאני יקנה לו את זה ואת זה, והיה אומר תמיד רב'ס אייניק'ל.

סג. כל פעם שזקני הגרב"ב שהיה מזכיר את השם, היה אורך לו זמן עד שהיה מוציא את השם מפיו ואח"כ הזכיר השם בפחד ומורא. וכשנסע לאסוף כסף באמריקה הגיע לרב העיר והיה אצלו בשבת, והרב כיבדו לעשות קידוש, וכשהיה צריך להוציא את השם מרוב פחד לא הצליח, וכל בני הבית צחקו עליו.

סד. היה נהוג בישיבה שכשאדם חשוב היה מגיע היה זקני אומר שיעור לכבודו, ופעם הגיע האדמו"ר מסלונים "הבית אברהם" ואמר שיעור לכבודו, ואחרי שיצא מהשיעור, אמר שמשיעורו של הגרב"ד מקבלים ירא'ש יותר ממה שמקבלים מהרב'ה בטיש.

סה. הסבא כיבד את הגרא"ז לומר שיעור ואמר על היזק ראייה, והסבא הסביר את דבריו, ואח"כ אמר הגרא"ז שהוא לא ידע שיכול לומר כ"כ טוב, אבל הסבא אמר שיש לו ראיות כנגד היסוד הנ"ל.

סו. אמי ע"ה סיפרה על ה'נטילת ידיים' של הגרב"ד, שהייתה אורכת זמן רב, מחמת שחשש שמא נגע במשהו, וכולם היו מחכים לו.

סז. אבי פתח פעם את חדרו של הגרב"ד וראה אותו חושב וחושב האם אני מבטל את המחשבה

סח. הגרב"ד סבר שצריך להכניס ילד לחיידר בגיל יותר מבוגר. היום אמנם מכניסים כבר בגיל שלוש, אבל הוא אמר בשם הגר"ח שלהכניס כמה שיותר מאוחר זה יותר טוב, ואח"כ צריך להיות ספי ליה כתורא, ואבי הכניס אותו בין גיל חמש לשש, ותוך שבועיים אמרתי לו שאני יודע לקרוא ולהתפלל בסידור, ושלח אותי הגרב"ד לר' ראובן שיבחן אותי ונכנסתי אליו ואמרתי לי שאני יודע כבר לקרוא בסידור, ואמר לי ר' ראובן: אתה לא יודע, ואמר לי להביא את הסידור ושאל אותי על פרק במה מדליקין, ושאל אותי איך אומרים נפט [שזה עם שני שווא], ולא ידעתי, והיה לי צער מזה.

סט. כשהיינו בוויילנא היו לי חברים והייתי משחק אתם, אבל הגרב"ד אמר לאבי שאני לא צריך כ"כ לשחק אלא צריך להיות ספי ליה כתורא, שאם כבר מתחילים ללמוד, צריך שיהיה ספי כתורא.

ע. וילנא הייתה עיר מודרנית, והתפילה שם בחיידר התחילה עם איזה שיר "קומו בוקר" בלשון הקודש, ואח"כ כששרתי את השיר לאבי לא מצא הדבר חן בעיניו, ואמר: זה לא כמו החיידר בקמניץ שהיה כמו סוג חיידר של פעם, עם רב'ס זקנים, והלך וסיפר הדבר להגר"ב"ד, ואמר לאבי מיד להוציא אותי משם, ושאל אותו איפה הוא ילמד, ואמר לו שייקח את השמש של ביהכנ"ס והוא ילמד אותו, ואצלו ג"כ היה אותו הדבר, ואז לקח בשבילי איזה בחור ולמדתי אצלו.

עא. הגרא"נ פלאי למד עם הגרב"ד את כל הש"ס בחברותא במשך חמש שנים, ובסוף ימיו של הגרא"נ חלה באסטמה והגיע לחברון משום שהאוויר שמה היה טוב לו, ואבי היה ג"כ באותו זמן בחברון, וכיון שלא הייתה לו אפשרות לדבר בלימוד עם הגרב"ד, הלך לדבר עמו שהוא היה מדבר במהלך של הגרב"ד, ודיבר אתו בכל מקום בש"ס, ואמר לאבי שהיום הוא כבר לא יכול ללמוד, אבל הגרב"ד סידר לו כ"כ טוב את הש"ס והכל נכנס לו והוא לא יכול לשכוח, ואמר אבי שכשהוא מדבר אתו הוא מרגיש שמדבר עם הגרב"ד, שקיבל את הסברא מהגר"ב"ד [וגם כל הבחורים בחברון היו באים לדבר אתו בלימוד].

עב. נכנסתי פעם להגאון מטשעבין זצ"ל ושמע שאני נכד של רב"ב, קם ומאד התרגש, ואמר: נכד של רב"ב, נכד של רב"ב.

עג. פעם נכנסתי אליו אודות דודי הגר"ר גרוזובסקי שחלה כדי שיתפלל עליו, וזה היה במוצש"ק ודחה אותי ולא התפלל, ולבסוף התברר שהגר"ר נפטר כבר בשבת ולא ידעו מזה, וכנראה שהטשיבינער רב כבר הרגיש את זה.

הגרב"ד עם אביו ר' שמואל דוד

עד. אביו ר' שמואל דוד ידע ללמוד, וכשהיה שיעור משניות לע"נ אמו של ר' חיים בתוך השנה שנפטרה והיה אומר שם חידושים במשניות מקוואות וכו', התיישב גם ר' שמואל דוד לשמוע את השיעור, ור' חיים אמר עליו שלא ראה ראש ישר כ"כ, שכל החידושים שלו הוא אומר ג"כ.

עה. הוא היה עשיר גדול, בלשון היום היו קוראים לו מיליונר, והיו לו בבעלותו הרבה יערות שבהם היו עובדים מאות פועלים, והוא עמד ככה עם הגמ' עד שהיה צריך להפסיק בשביל העבודה.

עו. ואמר לי ר' חצק'ל סרנא, שאצל שני אנשים ראה מה זה כיבוד אב; אצל הסבא הגרב"ד, ואצל הגר"א קלמנוביץ, והסביר מה ראה אצל הסבא, שכל פעם היה חושב אילו היה רואה אותי עושה כך מה היה אומר ועפ"ז היה עושה. ושמעתי מר' אייזיק שער שהתפלל מתי יש לסבא זמן ללמוד, הרי כל הזמן היה שואל את אביו אולי אתה רוצה דבר זה, אולי דבר זה.

עז. וכשהיה רב בקרמנצ'וג היה הולך עם אביו באופן שאנשים חשבו שאבא שלו הוא הרב והוא היה המשמש שלו.

עת. וכשנהיה ראש ישיבה לקח את אביו, ושאל אותו לפני השיעור אם הוא נותן לו רשות להגיד את השיעור, וכך היה עושה כל פעם לפני השיעור. ואח"כ היה שואל אותו איך היה השיעור, ואם ראה שאביו לא הבין כ"כ, היה מצטער, וכשהיה מבין הסבא היה שמח, ופעם כשראה אותו אביו מצטער, אמר לו: בערל בערל אתה אומר טוב.

עט. היה פעם פוגרום של הקוזקים, וכולם ביקשו להימלט במהירות, ואבי אמר לי שאי אפשר לתאר את הבהלה. ופתאום ראו שהסבא לא נמצא, ואח"כ מצאו אותו והתברר שכיון שברחו דרך הגדרות ולא דרך הרחובות, ואביו של הסבא כבר היה זקן ולא היה יכול ללכת כך על הגדרות, אז הסבא התכופף כדי שאביו יעלה עליו מה שלקח הרבה זמן, וכשמצאו אותו, הוא עמד עדיין ושימש את אביו.

פ. הגרב"ד הצטער מאד על שלא היה בזמן פטירת אביו, והוא היה בישיבה, וביקש מבחורים אחרים וכן מאבי שישמשו אותו, ואח"כ הצטער ואמר: אולי אם הייתי שם לא היה נפטר ובגלל שלא הייתי שם ולא שמשתי אותו מספיק, לכך נפטר, והיה מאד בצער ע"ז וא"א לתאר את צערו על כך, ואח"כ היה אצל הח"ח, והח"ח הרגיע אותו, ואמר לו שבעל תשובה זה כמו בריה חדשה, ואמר אח"כ שהח"ח הציל אותו.

פא. וכך הייתה פטירתו באופן פתאומי, הוא היה זקן מאד. הוא למד חברותא עם אבי, ובאותו היום כנראה היה קצת מצונן ושכב במיטה והם למדו את הסוגיא של עירוב פרשיות כתוב כאן בב"ק דף ק"ז, ובאמצע שלמדו את התוס' הגדול, שם לב אאמו"ר שהוא לא מגיב, והייתה לו עוד סיגריה דלוקה ביד.

פב. הסבא היה מעשן ואני זוכר שהיה מחזיק סגריה כבויה בפה מפני שזה משקיט קצת את התיאבון, וכך היה המעשה [א.ה. והיה מו"ר מדגיש כשהיה מספר שהוא מספר את המעשה כמו שהיה ולא כמו שאחרים מספרים את המעשה שלא היה ולא נברא], וכך הוי, הסבא היה מעשן הרבה וכשרצה קצת להפסיק, ביקש מאביו שיגיד לו שיפסיק, ואביו אמר לו: ברוך בער תפסיק לעשן! והוא הפסיק, ואח"כ כשכן רצה לעשן היה מבקש מאביו שירשה לו, ואביו אמר לו: אתה יכול לעשן, ולפני פטירתו של אביו ביקש ממנו שיגיד לו שיפסיק, ולא הספיק לפני פטירתו לבקש ממנו רשות שיוכל עוד לעשן, ולכך היה מוכרח להפסיק משום מצות כיבוד אב, אבל כ"כ היה מוכרח לעשן שכשהיה מתיישב ליד מי שהיה מעשן זה היה משקיט לו את הרצון.

פג. הגרי"ז היה נוהג שאם היה עני מקבץ נדבות בביהכ"נ ולא היה לו די כסף כדי ליתן לו, היה מסובב שהעני לא יבוא לבקש ממנו, עפ"י מש"כ הרמב"ם מתנו"ע פ"ז ה"ז ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם ואפי' אתה נותן לו גרוגרת אחת שנאמר (תהלים ע"ד כ"א) אל ישוב דך נכלם, ואמר שדין זה אינו תלוי בגדרי חיובי צדקה, ע"כ. והוקשה לי דא"כ מדוע אמר בב"ק נ"ו ע"ב דשומר אבידה כשומר שכר דמי, משום דמרויח פרוטה דרב יוסף דמשום עיסוקו במצות השבת אבידה מיפטר משום עוסק במצוה, וצ"ע דאה"נ דמיפטר ליתן לעני מדין צדקה, מ"מ משום האיסור דאל ישוב דך נכלם יהי' חייב ליתן לו, דהא עוסק במצוה פטור רק ממצ"ע אבל לא מאיסורים.

פד. היה רב'ה שאפה מצות עם כל החומרות והידורים, ועמד שם יהודי שבכה, ושאלו אותו: למה אתה בוכה, אמר: כשאני רואה את המצות של הרבי עם כל ההידורים הקיימים, אני מתחיל לחשוב אלו מצות יש לי, אמר הרבי לתת לו את המצות, שכן אדם שבוכה בשביל מצות, צריך לתת לו את המצות, וכשסיפרו את המעשה למרן הגרי"ז, ורצו לומר לו שלפעמים יש הידור גם לעשות כאלו חסדים, לא הסכים עם זה שמוותרים ככה על דקדוקי מצות זה מראה חוסר חשיבות בזה, ואמר שלמעשה לאיש הנ"ל, היו מצות מהודרות, ואילו לרבי לא היו מצות מהודרות.

פה. כשהגענו לארץ עוד קודם שידעו בבירור מה קרה במלחמה, נולד אחי הגר"ר ברוך שליט"א, והגיעו לשאול את הגרי"ז אם לקרוא לו גם בשם דוב או לא, ע"ש הגרב"ד, שכן לזקני אבי אמי קרו ר' משה דוב, אבל הייתה הסתברות שנהרג בשואה, והגרי"ז אמר בבטחון גמור שלא לקרוא לו דוב, שעוד מעט כולם יחזרו, והגרי"ז היה ממש בטוח בזה.

פו. והנה הגרי"ז כמעט לא היה הולך לשמחות, ואשר ע"כ אאמו"ר לא הזמינו לסנדקאות [אפי' שהיה תלמידו כבר בחו"ל], והלך והזמין את הגרא"ז, אולם במשך השבוע נכנס כדרכו אל הגרי"ז, ואמר לו הגרי"ז ר' יעקב משה אם תכבדו אותי בסנדקאות אבוא, ולא ידע אאמו"ר מה לעשות, והלך אל הגרא"ז וסיפר לו שהגרי"ז אמר שיבוא אל הברית, ואמר לו הגרא"ז דא"כ תכבדו אותו בסנדקאות ואני ג"כ אבוא, ואמר לו אאמו"ר הלא כבדתי מכבר לרבי, אמר לו הגרא"ז תכבדו אותו בסנדקאות, וכן הוה.

פז. בעיירת המרפא דרוזגניק התעורר ויכוח בין הגרי"ז להגרש"ש באחד שגונב חפץ ששוה כמה פרוטות כמה לאוין עובר, דהגרש"ש אמר דעובר רק לאו אחד, אבל הגרי"ז סבר דעובר על כל פרוטה פרוטה, ושאל להגר"ד ואמר ג"כ כהגר"ז, ואמר ע"ז הגרי"ז: "אהער איז פון אונזערע" [הוא משלנו].

פח. הייתי משתתף בקביעות למנין הגרי"ז בקריאת התורה, ואמר לי הגרי"ז שאני יכול לאכול אפי' את החמין לפני שאגיע לשמוע קריה"ת, הגרי"ז קידש קודם לכן על הפת, אבל בר"ה מפני תקיעת שופר קידש על מזונות. והיה לי פעם ויכוח עם אחד, האם הגרי"ז היה מקפיד שלא לעשות קידוש על מזונות, ושאלתי לבנו הגר"ד, אמר לי: "הרי אתם בעצמכם ראיתם שהיה עושה קידוש על מזונות ג"כ".

פט. אאמו"ר היה נוהג לומר את שיעורו שהיה אומר בישיבת קמניץ לפני הגרי"ז קודם אמירתו בישיבה, פעם אחת אמר לו הגרי"ז שגם הוא חידש כאן, ויש לו תוספת ע"ז, ונתן לו הגרי"ז להעתיק מעצם כתי"ק, ואחר שהלך מפניו אאמו"ר, שלח אליו הגרי"ז שאת הקטע הזה יאמר משמו, וחזר אליו אאמו"ר ואמר לו בודאי אני הולך עתה לישיבה ואמר זה בשם הרב, ואמר לו הגרי"ז שרוצה שיכתוב בדף שקטע זה שמע ממנו, מיד כתב אאמו"ר דקטע זה מאדמו"ר שליט"א, אמר לו

הגרי"ז לא כן אלא שיכתוב בשם המלא, ואמר אאמו"ר אח"כ ע"ז שאצל הגרי"ז התורה הקדושה הוא כל הרכוש שלו.

צ. כשאאמו"ר אמר שיעור בענין רודף, אמר לו הגרי"ז דאין לו לומר מדברי הגר"ח שם אלא את עיקר החקירה אם רודף הוא דין חיוב או דין הצלה ואל לא להיכנס לכל המו"מ איך שהגר"ח מבאר שם את דברי הרמב"ם, ואאמו"ר מאד התפלא ע"ז, אבל עכ"פ ראה בזה דרך מה צריך לומר לתלמידים ומה לא לומר.

צא. שאלו את הגרי"ז אם צריך לאכול 'מלוה מלכה' במוצאי יו"ט, ואמר: למה לא.

צב. כשהתפללתי אצל הגרי"ז ונעשיתי לבר מצוה, לא רצה לתת לי מפטיר, ואמר לי: מגיע לך מפטיר, אבל יש לי ענין לקחת מפטיר, ואני אומר לך ששביעי הוא יותר חשוב ממפטיר. ואבי אמר לי שהטעם שלקח מפטיר הוא כדי להשלים מאה ברכות, אמנם ביוה"כ לא לקח מפטיר.

צג. הגרי"ז אמר שראה פעם תשובות של האור שמח ורואים שם עליו יותר ממה שרואים בספר.

צד. תמיד שהגענו לבית הגרי"ז בר"ה כדי להתפלל, אאמו"ר היה יוצא בהתפעלות על שהרגישו שם את חרדת ואימת הדין, ואפי' אצל הגר"מ שהיה עוד בקטנותו כל היום עמד כשספר תהלים בידו והי' מורגש בו את אימת הדין, [ואמי ע"ה היתה אומרת שאצל הגר"מ צריך לבקש ברכה שמקטנותו ראתה בו יר"ש].

צה. הייתי נוכח בזמן הסתלקות הגרי"ז כשבאתי להתפלל שם תפילת כל נדרי, ואמר לי אאמו"ר להסתכל עליו ולהביט בו, וראיתי שהיו פניו אל העם כמבואר בחז"ל שסימן יפה לו.

צו. בקיבוץ בבריסק אצל הגרי"ז לא הסכים ללמוד מסכת פסחים, מכיון שלא למד מסכת זו עם אביו הגר"ח.

צז. לאחר פטירת הגר"ח אמר הגרי"ז, שבזמן שאביו היה חי, כשהיה אומר סברא לא היה צריך להכריח את הסברא אלא הסברא בעצמה הייתה מוכחת, אולם לאחר פטירת הגר"ח, כבר אין את הבהירות הזאת, וצריך להוכיח מאיזה מקום שבע"כ מוכח כן.

צח. הגרי"ד סיפר דהגר"מ בידרמן [חתנו של בעל השפת אמת והמהדירו], היה חולה שיש בו סכנה ואעפ"כ רצה לצום בימים המחויבים, והאדמו"ר מגור גיסו לא יכל להשפיע עליו למנעו מלצום, והגר"ח שלח אליו לפני יוה"כ לומר דכמו מי שמקיים מצות מילה ביוה"כ אינו מצטער כך גם אתה אינך צריך להצטער, ולאחר פטירת הגר"ח חל צום תשעה באב ביום ג' ורצה לצום, ואמר לו הגרי"ז אתה יכול לצום אבל אתה צם "ביום ג' ולא בתשעה באב", והיינו דביוה"כ שחולה שיש בו סכנה צם קיים מצות הצום אלא הנידון הוא לגבי האיסור של ונשמרתם, אולם בתשעה באב דהוא מדרבנן כיון דבמקום חולי לא גזרו רבנן, א"כ לגביו נחשב דצם ביום ג' סתם ולא בתשעה באב.

צט. פעם הגיע החארקובר רב להגר"ז ואמר לו איזה חידוש מר' איצל פונביז'ער, וענה הגרי"ז: נו א'חידוש, ושאלו החארקובר וכי הרב חולק ע"ז, אמר לו הגרי"ז שלר' איצל היה ש"ס חדש משלו, ומיד הוסיף: אבל גם את הש"ס שלנו הוא ידע היטב.

ק. בילדותי שהייתי מתפלל בר"ה אצל הגרי"ז היה הגרי"ז מבקש מקטן ביום ב' דר"ה למלא לו את השעון בשעונים שהיו בזמנו כ"ז שלא הפסיק מהילוכו, [וכמדומה שמעשה זה היה צריך לעשות בשעון], אולם אאמו"ר לא הוי ניחא לו שאני יעשה זאת, ואמר לי אאמו"ר שאם הרב יבקש ממני, שאשאל את הרב אם מותר לעשות כן, ובאמת הגרי"ז ניגש אלי וביקש ממני אם אוכל למלאות את השעון, ושאלי את הרב אם מותר לעשות כן, ואמר הגרי"ז שאתן לקטן אחר.

קא. הגר"ד התבטא פ"א שבאו ואמרו לו שהצליחו למצוא מקום לאפיית מצות במוצש"ק ותנור ראשון, ואמר הגר"ד שיזרוק אותם מהשיבה, כאן באים ללמוד! וכי חכמה היא לחקות את האבא, וכי אתם לומדים כהגר"ז, והרי הגר"ז חידש את מה שכתב בספרו בדיני ד' כוסות בזמן אפיית מצות, ואמר שפעם היו עוסקים בתורה ומקיימים מצות, והיום הופכים את הסדר, שעוסקים המצות ולומדים תורה, ועוד אמר שחומרות אחרים לומדים מהגר"ז כגון מה שבר"ה מדקדקים לשמוע מהש"צ כל חזרת התפילה כדי שיהי' תקיעות על סדר ברכות, ואילו להחמיר בדין יוצא מטבל, [שסבר הגר"ז שדין טבל עלה מדין יוצא מן האסור אסור, וא"א להפריש בזה תרומה דאין ע"ז שם פרי], שחשש ע"ז הגר"ז מעיקר הדין לא מחמירים.

קב. ר' חיים בן הגר"ז אמר לבאר בהא שיצחק רצה לברך את עשיו ואילו רבקה רצתה שיעקב יקבל את הברכה, ואמר שהנה יצחק סבר שע"י שעשיו יקבל את הברכה ישתנה למוטב, ואילו רבקה סברה שקודם לכן צריך להיות ראוי לברכה.

ר' יעקב משה ממוש

קג. אביו של חמותו של הגר"ד היה הצדיק ממוש ר' יעקב משה מושר, שהיה מקובל גדול, והגר"ח אמר עליו שהוא היה הרשכה"ג האחרון בקבלה, ויש תשובה ממנו בשו"ת נחלת דוד, ר' יעקב משה אב"ד מוש.

קד. וכשזקני השתדך אמר לו הגר"ח 'נכדה של ר' יעקב משה ממוש', וכשזקנתי הרבנית ע"ה הייתה ילדה קטנה, בירך אותה שיהיה לה בעל אדם גדול, וכך הוי.

קה. היה מתעסק גם בקבלה מעשית, והיה פעם דין תורה בין שני יורשים, ואמר שהוא יכול להוציא את המת, ושני היורשים הסכימו לזה שאיך שהמת יגיד כך יעשו, ונכנסו לחדר וכיסו עם טלית והמת דיבר, וחמותו של הגר"ד היתה שם בשעת מעשה, והיה מברר אצלה הגר"ד איך בדיוק היו פרטי המעשה. ומעשה זה היה מפורסם, וכמדומה שגם הגר"ח ידע את המעשה הנ"ל.

קו. ר' אריה לוין אמר לי שהיה מקובל שקברו הוא מקום ישועות, והוא נסע לשם [עירת מוש היא ליד ברנוביץ], ואנשים נסעו לשם ונושעו, וכך אמר לי: החסידים נוסעים לרב"ס, אבל הליטאים נוסעים "צו גוטע מענטשן" [=לאנשים טובים]. ופ"א אמר לי שבליטא היה ידוע ב' מקומות קבורה למקום שמתקבל התפילה, של הצדיק ממוש, והגר"ר יוסף מסלוצק.

קז. הגר"י אברמסקי שרעייתו הייתה נכדתו [שהיתה בתו של הגר"ר ישראל יונתן ירושלמסקי זצ"ל שהיה בנו של הצדיק ממוש וחתנו של הרידב"ז] ביקש מאבי לשמור את היארציט, והוסיף שמקובל שאמר שמי שישמור את היארציט, יפעל בשבילו. כמו כן הראה בהקדמה של ספר ישן שהיה כתוב שם את תאריך היארציט שלו, אמנם אבי חיפש אח"כ לדעת מתי היארציט ולא מצא. [א.ה. בספר חזון יחזקל על התורה שנדפס לאחרונה כ' שם את תאריך היארציט "י' אדר תרל"ט].

גדולי ישראל נוספים

קח. הגר"י אברמסקי הלך פעם להתפלל בכותל המערבי והיה איש אחד שכל הזמן הלך אחריו, עד ששאלו הגר"י מדוע אתה הולך אחרי כל הזמן, וענה האיש שבהיות שהרבי הולך להתפלל וברצוני לשמוע מה שמתפלל כדי שגם אני יתפלל כמו כן, וענה לו הגר"י, אני יאמר לך, שהנה ברמב"ם מבואר שמלך המשיח יהי' חכם יותר משלמה המלך, והיה לי קשה א"כ מי יהי' הרבי שילמדו תורה, אלא בע"כ צ"ל שהקב"ה ילמדו, וא"כ אני מבקש מהקב"ה שמי שילמד את מלך המשיח תורה שג"כ ילמדני.

קט. הגר"י אברמסקי פי' הא דנכתב בסוף המגילה "וכל פרשת גדולת מרדכי הלא היא כתובה בספר פרס ומדי" וצ"ע מה בא הפסוק לומר בזה, ואמר לפרש דהנה המגילה היא תורה שבא ללמדנו דרכי הנהגה ע"פ התורה, אולם אם אתה רוצה לדעת הסטוריה לך והבט בספרי פרס ומדי ושם תמצאנו.

קי. החברותא של הגרא"מ שך סיפר לאבי, קראו לו ר' משה בער בריסק, מתחילה למד בסלוצק אצל הגרא"ז ואח"כ למד אצל זקני וזקני מביא אותו בספרו. הוא היה חברותא שלו הרבה שנים, וסיפר שבאו לקחת את הגרא"מ שך לחופה, אמר לאיפה אני ילך, הישיבה זה הבית שלי.

קיא. וסיפר עוד, וזה היה יותר פלא, שהחתונה נמשכה כל הלילה, וסיפר שהבדחן עשה שם "גראמן" – חרוזים על כל הדרשה שלו, הוא דיבר על מה שהרמב"ם משמיט את תי' הגמ' בב"ב דף כ"ו דמירי במפסיק צונמא, והבדחן היה אומר "מי לקח את האבן, מי לקח את האבן" והכניס בחרוזים את כל התורה שלו, ובבוקר לאחר החתונה שנמשכה כל הלילה ראה שמישהו דופק בדלת, והוא רואה את ר' לייזר שך, והוא נמנם ואמר לו שהייתה חתונה, שאל אותו ר' לייזר שך: האם אתה בריא, - חתונה היום חתונה מחר- ומזה ממש התפעל שזה היה שלא כדרך הטבע.

קיב. בבחרותי הייתי מתפלל עם ר' לייזר שך בכרם, ובהפסקה שבין קבלת שבת למעריב היה קורא לי לדבר עמו בלימוד [הקשר שלנו התחיל כשעלינו יחד באותה אנייה לארץ]. פעם ביקש ממני להגיד לו איזה דבר תורה, ואמרתי לו שאין לי, אמר אין כזה דבר אין לי. ואז אמרתי לו איזה פשט בר"י מיגאש בב"ב, אמר לי אתה אומר טוב מאד [הוא רצה לפרגן לי], ואז שמתי לב שידע את כל הר"י מיגאש על ב"ב על הלשון בע"פ.

קיג. המשגיח דמיר ר' ירוחם ביקש מזקני הגרב"ב שידבר עם הגרא"י פינקל שיוסיף לו במשכורת, מכיון שאין לו כדי לפרנס את משפחתו, ודעת הגרא"י היה שלמשגיח וכן לר"מ אין צריך לתת משכורת אלא צריך לתת לו כדי שיוכל לחיות וא"כ צריך לראות להצטרך כמה שפחות. ואני עצמי ראיתי אצל הגרא"י שכל סעודתו היה לחם יבש טבול במים.

קיד. אאמו"ר שלמד בעיה"ק חברון נכנס פעם לחנותו של אחד מערביי המקום, [ולפני מאורעות תרפ"ט היו היהודים חיים עמם בלי פחד, עד כדי כך שבנשואי בני הגרמ"מ אפשטיין היו הערבים באים לשיר שם], אולם הפעם סגר הערבי התריס של החנות ושלף סכין להרוג את אאמו"ר, ובדרך נס ניצל ממנו, וסיפר זאת אח"כ לזקני הגרב"ב וזעק עליו, איך נתייחד עמו והלא אמרו בגמ' דאסור להתייחד עם עכו"ם.

קטו. עוד סיפר אאמו"ר כשביקר האדמו"ר בעל האמרי אמת בעיה"ק חברון נכנס לישיבה שם, וביקשו שיאמר שיעור, והסתכל בגמ' שלמדו אז בישיבה מס' שבועות בדף מסוים ואמר תיכף האדמו"ר לפני הציבור חידושי תורה.

קטז. לאחר המלחמה היו רבנים שקבעו את יום י' בטבת לזמן יארצייט לכל אלו שלא נודע זמן הריגתם, ואאמו"ר קבע גם יום זה על אמו הרבנית מרת פייגא ע"ה אשת הגרב"ב, אולם לאחר זמן הרבנים הראשיים קבעו יום זה ליום הקדיש הכללי, ונסתפק אאמו"ר אולי לשנות ליום אחר, ושאל את הגר"ר בנקיס אם לשנות, ואמר מכיון שקבע כבר שלא ישנה.

קיז. בזמן המלחמה הגיע שמועה שסבתי אשת הגרב"ב גלתה לסביר, ונצטער ע"ז אאמו"ר מאד והיה אצלו כיום תשעה באב, אולם אחר זמן הגיע שמועה שהיא לא גלתה אלא נשארה שם במדינה והפסיק להצטער על הנ"ל, אולם לבסוף התברר שסביר היה מקום להצלה ולא זכתה להנצל.

קית. הגרא"י פינקל היה משלם למי שאומר חידו"ת שחידש, ופעם כשהי' בחו"ל, והי' בחור שהוצרך להתגייס מגזירת המלכות, אמר לו הגרא"י שאם ישלח חידו"ת משם ישלם לו, ופעם אחת הבחור שלח לו ולא שילם, ואמר שהטעם הוא מכיון שחידו"ת אלו כבר שמע ממנו לנפני כמה שנים.

קית. כשיצא לאור כרך אחד מספרי הברכ"ש הלכתי עם אאמו"ר להביאו להגרא"ז, ורצה להחזיר בתמורה כרך אחד מספרי אבן האזל, וטיפס על הסולם כדי להביאו, ואאמו"ר חייך מכיון שהיה משונה שהגרא"ז בזמן זקנותו המופלת מטפס על הסולם, והגרא"ז הרגיש בזה ואמר בענוותנותו, אני מפחד לומר שאתם צודקים, אולי פעם יכולתי להגיד שיעור טוב, אולם כיום שהגעתי לירושלים שלא היו מורגלים בדרך הלימוד שהיה בישיבות בליטא ובפולין הייתי חייב לשנות את דרך אמירתם.

קכ. כשהייתי פעם אצל הגרא"ז, שאל אותו אחד למה הוא נסע לר' חיים לשאול אותו, וענה לו הגרא"ז שהוא היה רב בעיר גדולה והיו לו שאלות ולכך נסע לשאול את הגר"ח. ואני התפלאתי איך מעיזים לשאול אותו כאלו שאלות, והוא עוד צריך לענות למה עשה כן, ובזה ראו את הענווה הגדולה שלו. ואבי אמר לי, אצל הגרב"ד לא היו דברים כאלו, שמרוב פחד לא העזו לשאול.

קכא. הייתי בשיעור אצל ר' איסר זלמן זצ"ל, והוא היה זקן מאוד וחלוש ובקושי שמעו את השיעור, ובשנים האחרונות היה אומר את השיעור מתוך דף, אבל ראו שכשהגיע ליסוד שלו התחזק והיה מזיז את הדף והיה אומר את היסוד.

קכב. הגרא"ז היה אומר שעל לכלוך של אבק לא נאמרה המימרא של ת"ח שיש לו רבב על בגדו חייב מיתה.

קכג. בזמן לימודי בקמניץ היו רבים מבני הישיבה מבתים ירושלמים וחסידים, ואמר להם המשגיח הגר"א לופיאן כשראה שאינם לומדים מוסר כראוי, אזי אם אין לומדים במס"י וכדו', א"כ באו נלמד בספר שומרי אמונים.

קכד. בעל האור גדול בקטנותו נפגש עם הגר"ח ועוד גדול אחד, ושניהם אמרו דברי תורה בשם אביהם, אבל האור גדול אביו היה חייט ולא היה לו מה לומר, אז הוא אמר שגם הוא יאמר דבר בשם אביו, שסחורה משומשת איננה סחורה, וע"כ לומר בשם האבא אינו שווה, ואמר להם דבר משלו.

אאמו"ר והגרנ"ט

קכה. אאמו"ר למד אצל הגרנ"ט וסיפר שלא יכלו להוציא בכתב את שיעוריו משום שאף אחד לא הבין את עומק דבריו ולא היו יכולים לכתוב כמו שצריך, והיה תלמיד אחד שרצה לכתוב את השיעור, וכשבא להראות את הכתבים לר' נפתלי, התחיל לומר לו פה תוסיף כו"כ וכן פה וכן פה, עד שנתייאש אותו תלמיד לכתוב השיעורים. ורק החלשים הוציאו את השיעורים מכיון שהיה מבקש לראות את שיעורים הכתובים והיה מעיר ע"ז שלא כך אמר, והרבה פעמים היה ניגש לבחורים והיה שואלם "מה אתה אומר שאני אומר".

קכו. ואבי אמר שאין השיעורים שכתובים מראים על גדלותו כלום, כי הוא היה מיוחד בבהירות, והיה אבי אומר שהספר חידושי הגרנ"ט אינו קרב כלל לשיעור של ר' נפתלי.

קכז. ופעם שמע ממנו אאמו"ר ביאור בפלוגתת הראשונים בסוגיא דסו"פ התקבל בענין מינוי שליחות שלא בפניו בכתובת הגט והייתה לו כ"כ בהירות בזה, וידע שלאביו הגרב"ד יש מהלך אחר, ומיד נסע לאביו [ברכבת] לברר אצלו מדוע אינו מסכים למהלך של הגרנ"ט שהיה כ"כ ברור ובהיר, וכשהגיע לאביו שמע ממנו, ואז הוקשה לו להיפך, מדוע אין הגרנ"ט מסכים לדרכו של אביו, וכך חזר כמה פעמים עד שהבין שכ"א הולך במהלך אחר ולכ"א יש קושיות אחרות.

קכח. הגרנ"ט היה לומד מוסר בישיבה בקול ובהתלהבות. היו מזמינים אומר לומר שמוע"ס, אך הרבה פעמים לא רצה ואמר שאין לו כח, אבל הרבה פעמים היה אומר, וכשהיה אומר, היה אומר את השמוע"ס כמו שיעור, והיה תופס מדרש והיה לומד אותו ולומד אותו.